

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет

Кафедра філології

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ТЕКСТІВ ДІЛОВОГО СТИЛЮ XVI СТ.
(НА МАТЕРІАЛІ ОПИСІВ ЗАМКІВ)

Студентки IV курсу
групи ГФ118/Б
Анни Городецької

Науковий керівник:
кандидат філол. наук
Юрій Осінчук

Львів 2022

ЗМІСТ

Список умовних скорочень	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I ОПИСИ ЗАМКІВ XVI СТ. ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	7
1.1. З історії української історичної лексикографії	7
1.2. Описи замків як джерело «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»	11
1.3. Дослідження лексики описів замків.....	14
РОЗДІЛ II ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКИ В ОПИСАХ ЗАМКІВ XVI СТ.	19
2.1. Тематична класифікація лексики описів замків	19
2.1.1. Назви, пов'язані з природою та природними об'єктами	19
2.1.1.1. Назви часових понять.....	19
2.1.1.2. Ботанічна лексика	19
2.1.1.3. Назви природних об'єктів.....	20
2.1.1.4. Тваринний світ	21
2.1.1.5. Назви, пов'язані з корисними копалинами та металами	22
2.1.1.6. Назви, пов'язані з природними стихіями та погодою	22
2.1.1.7. Назви водних об'єктів	23
2.1.2. Назви, пов'язані з людиною та її життєдіяльністю	23
2.1.2.1. Назви житлових споруд та їх частин	23
2.1.2.2. Назви знарядь праці.....	25
2.1.2.3. Назви побутових виробів та предметів	26
2.1.2.4. Назви посуду	27
2.1.2.5. Назви продуктів харчування та напоїв	27
2.1.2.6. Назви на позначення осіб.....	28
2.1.2.7. Назви на позначення сімейних зв'язків.....	30
2.1.2.8. Назви людей різного віку та статі.....	30
2.1.2.9. Назви національностей.....	30
2.1.2.10. Назви на позначення зброї.....	30
2.1.2.11. Назви, пов'язані із землеробством та господарюванням	31

2.1.2.12. Назви, пов'язані з побутовими матеріалами.....	32
2.1.2.13. Назви на позначення володіння та майна	32
2.1.2.14. Назви, пов'язані з податками, зборами, грішми.....	33
2.1.2.15. Назви прикрас	35
2.1.2.16. Лексеми на позначення одиниць виміру, мір	35
2.1.2.17. Назви на позначення частин чого-небудь та множин об'єктів.....	36
2.1.2.18. Релігійні назви.....	36
2.1.2.19. Писемність та мистецтво	37
2.1.2.20. Назви державно-адміністративних документів.....	37
2.1.2.21. Назви на позначення сховку	38
2.2. Власні назви в описах замків	38
2.3. Лексика описів замків з погляду походження	39
2.4. Описи замків як джерело української історичної фразеології	42
2.5. Збереження лексики з описів замків в сучасній українській мові	45
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	53

Список умовних скорочень

гебр. – гебрайська

гр. – грецька

іє. – індоєвропейська

іт. – італійська

лат. – латинська

лит. – литовська

нвн. – нововерхньонімецька

нім. – німецька

п. – польська

перс. – перська

псл. – праслов'янська

свн. – середньовісньонімецька

сн. – середньонімецька

стп. – старопольська

стсл. – старослов'янська

стч. – старочеська

тур. – турецька

тюрк. – тюркська

цсл. – церковнослов'янська

ВСТУП

Писемні пам'ятки – «необхідна умова для студій з історичного мовознавства»¹. Давні тексти репрезентують цінний матеріал, який відбиває різноманітні мовні процеси певної доби. Вони допомагають цілісніше і ґрунтовніше вивчити історію мови. Завдяки писемним пам'яткам можна проаналізувати різні структурні рівні української мови окремих періодів, ґрунтовно дослідити кожен етап її становлення, оскільки саме вони відтворюють живу мову, якою спілкувалося тогочасне суспільство.

Мета роботи – виявити та описати структурно-семантичний розвиток української лексики в пам'ятках ділового стилю (описах замків) XVI ст.

Основні завдання роботи:

- виявити лексику українськомовних текстів ділового стилю XVI ст.;
- класифікувати виявлену лексику за лексико-семантичними групами;
- з'ясувати деякі особливості функціонування особових власних назв в описах замків XVI ст.;
- проаналізувати зафіксовану лексику за походженням;
- розглянути структуру лексичних словосполучень в писемних пам'ятках зазначеного періоду;
- засвідчити збереження лексики з описів замків в сучасній українській мові.

Об'єктом дослідження є лексика українськомовних текстів ділового стилю (описи замків) XVI ст., **предметом** – її склад, семантика, походження та історична доля.

Методи дослідження. Для аналізу та опису лексико-семантичних груп застосований *описовий метод*. *Порівняльно-історичний* використаний для аналізу етимології досліджуваних лексем та їх зіставлення з відповідними лексемами інших мов. Для обчислення кількості лексем та відсотків, які становить кожна лексико-семантична група від загальної кількості найменувань, застосований

¹ Дидик-Меуш Г. Комбінаторика української мови XVI-XVIII століть: теорія, практика, словник. Львів, 2018. с. 13.

статистичний метод. Зіставний використаний для порівняння стану лексики на різних часових зрізах.

Матеріалом для дослідження слугують описи замків XVI ст., які увійшли до джерельної бази «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»² та Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»³. Окрім цього, для написання наукової праці використовувалися матеріали «Етимологічного словника української мови»⁴ та «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка⁵. Для простеження історичної долі досліджуваних лексем також застосовані дані корпусу ГРАК за 2000-2021 рр⁶.

Структура роботи. Робота містить мету, завдання та складається зі списку умовних скорочень, вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У вступі згадано про актуальність дослідження, визначено мету, конкретні завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження та матеріали наукової роботи.

У першому розділі розглянуто історію української історичної лексикографії та детально розкрито джерело «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» – описи замків та їх дослідження.

Другий розділ містить тематичну класифікацію та опис лексики, її етимологічне походження, структурні типи лексичних словосполучень, характеристика зафіксованих слів у сучасній українській мові.

У висновках зафіксовано узагальнення дослідження, список джерел та літератури складається із 46 позицій.

² *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*: у 28-ми вип. / Відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1994 – . Випуск 1-17.

³ *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»*. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

⁴ *Етимологічний словник української мови*: В 7 т. // Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1982 – 2012.

⁵ Грінченко Б. *Словарь української мови*: Т. I-IV // зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Київ: 1907-1909 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20\(1907-1909\).pdf](https://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20(1907-1909).pdf) (16.04.2022).

⁶ Корпус «ГРАК» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#dashboard. (20.04.2022).

РОЗДІЛ І

ОПИСИ ЗАМКІВ XVI СТ. ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. З історії української історичної лексикографії

Вивчення й дослідження історичної лексикографії – одна із популярних тем в україністиці, яку останнім часом дедалі більше опрацьовують вітчизняні та закордонні мовознавці.

Історичні словники – це важлива науково-культурна спадщина, *«в яких відбито минуле народу, багатовіковий розвиток його мови, звичаї, побут, духовна й матеріальна сторони життя, зв'язки з іншими народами, спільні корені їх надбань»*⁷. Історію української лексикографії простежено від найдавнішого часу функціонування давньоукраїнської мови – періоду Русі. В. Німчук зауважив, що *«стара українська лексикографія починалася не прямо з створення словників, а з пояснень окремих слів і виразів у текстах – глос»*.⁸

Українське мовознавство представлене трьома історичними словниками: «Історичний словник українського язика» за редакцією Є. Тимченка, який надруковано тільки до слова **Жялувати**⁹, «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» за редакцією Л. Гумецької¹⁰, «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»¹¹.

Дослідники зазначають, що зачинателем українського наукового історичного словника був професор Є. Тимченко, котрий активно на початку ХХ ст. співпрацював із редакцією журналу «Киевская старина», яка *«зібрала величезний матеріал для словника сучасної української мови, задумала видати й*

⁷ Осінчук Ю., Осінчук О. *Українська історична лексикографія: від витоків до словників. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць* / Відп. ред. О. Титова: Науково-дослідний центр «Часи козацькі», Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, Історико-культурна асоціація «Україна–Туреччина». Київ, 2012. Вип. 21. Частина І. (Серія: «Бібліотечка «Часи козацькі»). с. 254.

⁸ Німчук В. *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською*. Київ: Наукова думка, 1980. с. 5.

⁹ *Історичний словник українського язика* / За ред. Є. Тимченка. Харків; Київ, 1930–1932. Т. І. Вип. 1–2.

¹⁰ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*: в 2-ох т. / Відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. І–ІІ.

¹¹ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* / Відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання незавершене).

*історичний словник, що мислився як додаток (з окремим алфавітом) до лексикона живої мови»*¹².

Роботу над «Історичним словником українського язика» за редакцією Є. Тимченка розпочато в Києві 1919 р., коли при Академії Наук було створено Постійну комісію історичного словника¹³. Перед членами комісії було завдання – «зібрати якомога більше лексичного матеріалу української мови від найдавнішого часу до XIX ст.»¹⁴. Для укладання Лексичної картотеки «Історичного словника українського язика» було підібрано і розписано понад 400 пам'яток української мови, серед яких – рукописи різного характеру, різножанрові та різностильові стародруки та новодруки: акти, судові документи, заповіти, грамоти, літописи, твори конфесійної, полемічної та художньої (інтермедії, драми, панегірики, поезія) літератури, матеріали епістолярної спадщини тощо¹⁵.

Через різні об'єктивні й суб'єктивні причини, цю Лексичну картотеку після Другої світової війни було передано до відділу історичних словників (сьогодні – відділ української мови) Інституту суспільних наук АН УРСР (сьогодні – Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України) у Львові.

За спостереженнями Ю. Осінчука, «Картотека “Історичного словника українського язика” нараховує близько 300 тис. цитат-карток: 118 скриньок основного матеріалу і 8 скриньок додаткового. Картотека складається із нестандартних карток різного кольору. Для її створення укладачі використовували різноманітний папір і чорнило»¹⁶.

Завершеною працею є двотомний академічний «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» за редакцією Л. Гумецької. Цей словник від попереднього відрізняється тим, що його укладено за типом «тезауруса», тобто він містить всі слова всіх пам'яток поданого періоду, відібраних для Словника.¹⁷ Українські

¹² Німчук В. Є. Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії. // Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. пр. / Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1996. с. 27.

¹³ Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика. Львів, 2005. с. 27.

¹⁴ Осінчук Ю. Картотека «Історичного словника українського язика»: минуле і сучасне. Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія / Відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2011. с. 494.

¹⁵ Осінчук Ю. Картотека «Історичного словника українського язика»: минуле і сучасне... с. 494.

¹⁶ Там само, с. 495-496.

¹⁷ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. с. 6.

лінгвісти зазначають, що «до Лексичної картотеки цього словника увійшло майже 1000 пам'яток світського характеру, писані староукраїнською мовою. Незважаючи на їхнє територіальне походження, для створення картотеки брали для розписування суцільні тексти, серед яких: переклад статуту Казимира III, описи замків, люстрації земель, грамоти, а також окремі написи зібрані з різних артефактів. Проаналізовано майже 12000 слів, подано усі варіанти реєстрового слова (фонетичні, орфографічні, графічні, морфологічні), а також у кожній словниковій статті зазначено кількість фіксацій конкретної лексеми»¹⁸. Л. Полюга зауважив, що завдяки названому словнику «уперше в українській історичній лексикографії здійснені статистичні підрахунки, що фіксують наявність того чи іншого слова в писемних пам'ятках, його значення, ті чи інші форми. Щоб полегшити користування словником, автори створили цілу систему відсилань, що пов'язують словотворчі варіанти, синоніми»¹⁹.

Варто зазначити, що до джерельної бази «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» також увійшли молдавські грамоти, «мова яких, незважаючи на певний процент середньоболгаризмів і румунізмів, виявляє виразні риси української мови. Взяті до уваги й т. зв. Бистрицький і Короткий молдавський літописи XV в.»²⁰.

Із 70-х років XX ст. у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів) розпочато роботу над укладанням «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

Лексичну картотеку цього лексикону укладено за іншими принципами, ніж попереднього. Не зважаючи на те, що Картотеку «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» сформовано на вибірковому розписуванні писемних пам'яток, укладачі мали дотримуватися спеціальних правил: «зберігати

¹⁸ Кровицька О., Осінчук Ю. *Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV-XVIII ст.* Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя з дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С. І., 2021. Вип. 1(45). с. 269.

¹⁹ Полюга Л. *Українські історичні словники в контексті слов'янської лексикографії // Проблеми слов'язнознавства.* Львів, 2000. Вип. 51. с. 196-197.

²⁰ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* с. 10.

синтаксичну структуру речення; виписувати рідкісні форми слів (фонетичні, граматичні та ін.); максимально звертати увагу на стійкі словосполучення, порівняльні звороти, образно вживану лексику; фіксувати власні особові та географічні назви, які хоч і не входять до реєстру більшості історичних словників, однак вживаються у цитатах; розписувати пам'ятки зі збереженням давнього письма, наголосів, титл, надрядкових знаків, графем та ін.»²¹.

При відборі пам'яток до цього словника лексикографи керувалися такими основними принципами: залучення пам'яток з різних територій України, а також з-поза її меж, якщо вони писані українською мовою; залучення пам'яток, різних за стилями і жанрами; залучення в якнайбільшій кількості рукописних пам'яток та стародруків, а також пам'яток надійно і добре виданих з філологічного погляду. Отже, серед тогочасних джерел «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» є тексти різних стилів і жанрів, зокрема: 1) пам'ятки ділової мови; 2) пам'ятки полемічної літератури; 3) пам'ятки художньої літератури; 4) пам'ятки літописної літератури; 5) пам'ятки наукової і навчальної літератури; 6) пам'ятки релігійної літератури; 7) пам'ятки перекладної літератури тощо²².

О. Кровицька дослідила, що сучасна Лексична картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» налічує понад 800 000 карток-цитат (427 скриньок) і містить понад 40 000 слів²³.

На сьогодні вже укладено 17 випусків «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (**А-Моавитанка**). Над створенням Картотеки цього словника та над його укладанням працювали і працюють відомі львівські лексикографи: Н. Багнюк, Г. Войтів, Д. Гринчишин, Г. Дидик-Меуш, У. Єдлінська, О. Заневич, Р. Керста, О. Кровицька, М. Онишкевич, Ю. Осінчук, Р. Остащ, Н. Остащ, Л. Полюга, М. Сенів, О. Тріль, М. Худаш, І. Черевко, М. Чікало та ін.

²¹ Войтів Г., Кровицька О. *Критерії добору ілюстративного матеріалу в історичному словнику*. Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Полюги / Відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). с. 36.

²² *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* с. 8-11.

²³ Кровицька О. *Українська лексикографія: теорія і практика...* с. 28.

Уже відомо, що закінчується робота над підготовкою 18 випуску Словника **(Мова-Матка)**, який найближчим часом вийде у світ.

Матеріали Лексичної картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» слугують для наукових досліджень з історичної лексикології, діалектології, фонетики, граматики, словотвору, фразеології, термінології та синтаксису. Їх можна використовувати для написання різних народознавчих та історичних праць, для укладання різногалузевих словників української мови, а також для написання докторських і кандидатських дисертацій, магістерських і дипломних робіт. Зауважмо, що із цією Картотекою працювали і працюють не тільки учені й науковці з різних наукових центрів України, а й і з-поза її меж, зокрема такі відомі лінгвісти, як: М. Мозер, А. Стаменова, А. Фаловський та ін.

Отже, українські історичні словники – це важливе наукове й духовне надбання українців, яке дає змогу не тільки вивчати рідну мову (лексику, граматику, фонетику, синтаксис тощо) у певний період, а й досліджувати різноманітні міжмовні контакти. Окрім цього, згадувані лексикони *«є часткою загальнослов'янського словництва, бо враховують досвід попередніх здобутків слов'янської лексикографії, дають матеріал для нових теоретичних і практичних узагальнень для української славістики та стають підвалиною для творення нових історичних словників інших слов'янських мов»*²⁴.

1.2. Описи замків як джерело «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»

Із-поміж різних за змістом пам'яток ділового письменства XVI ст. до особливих джерел «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» належать описи замків, які *«є цінним джерелом для вивчення адміністрації, юридичного й економічного побуту країни»*²⁵.

²⁴ Полюга Л. *Українські історичні словники в контексті слов'янської лексикографії* // Проблеми слов'язнавства. Львів, 2000. Вип. 51. с. 196.

²⁵ Грушевський М. *Південноруські господарські замки в половині XVI століття. Історико-статистичний нарис.* // Історичні та етнографічні дослідження. Т. 5. [Серія: Історичні студії та розвідки 1888-1896]. с. 159. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/Hrushevsky/person.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=&Image_file_name=DOC%2F0001006.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (20.04.2022).

До канону історичного словника увійшло дванадцять описів замків із різних територій України XVI ст., а саме: Брацлавський (ОБЗ), Вінницький (ОВін.З.), Володимирський (ОВол.З.), Овруцький (ООвр.З.), Житомирський (ОЖЗ), Канівський (ОКан.З), Київський (ОКЗ), Кременецький (ОКр.З.), Луцький (ОЛЗ), Остерський (ООЗ-1), Черкаський (ОЧерк. З.), Чорнобильський (ОЧорн. З.).

Зауважмо, що разом із основною Лексичною картотекою до «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» науковці відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України створили також *«додаткові картотеки інформаційно-бібліографічного характеру: це картотека авторських карток; картотека-індекс лексичного складу словника; картотеки-індекси розписаних джерел української мови, які базуються на хронологічному, географічному і алфавітному принципах; картотека паспортних карток; додаткова лексична картотека маловідомих, рідковживаних слів і словосполучень, взятих переважно з археографічних, історичних досліджень»*²⁶.

У «Картотеці паспортних карток» спостерігаємо, що до *«кожного розписаного джерела складено спеціальну паспортну картку, що подає такі дані: повна назва документа, дата і місце її написання, умовне скорочення, повна назва видання, в якому опублікований документ або назва архіву, де зберігається рукопис з відповідним шрифтом (фонд, одиниця збереження, справа, аркуш чи номер документа), вказівка на тип розписування – повний чи вибіркового, кількість цитат, вибраних з пам'ятки, кількість карток і слів, дата розписування і оформлення пам'яток, прізвище розписувача»*²⁷.

Описи замків, як лексичні джерела до згадуваної картотеки, розписували із 1978 до 1984 рр. Наприклад, у 1978 р. Л. М. Полюга розписав Опис Канівського замку. Окрім цього, у 1979 р. він розписав і оформив описи Брацлавського, Вінницького, Володимирського, Житомирського, Київського, Кременецького, Луцького, Черкаського, Чорнобильського замків. У травні 1981 р. О. С. Федик

²⁶ Кровицька О. *Українська лексикографія: теорія і практика...* с. 33.

²⁷ Там само, с. 31.

розписала Опис Остерського замку, Опис Овруцького замку – Р. І. Осташ у липні-серпні 1984 р.

Із названих пам'яток, 11 оригіналів зберігається у РЦДАДА (Російський державний архів давніх актів; колишній ЦДАДА СРСР) в Москві у Литовській метриці. Оригінал опису Остерського замку зберігається у Львівському музеї українського мистецтва. Деякі із описів, зокрема описи Брацлавського, Вінницького, Житомирського, Канівського, Київського, Кременецького, Луцького, Черкаського, Чорнобильського замків видано в «Архиве Юго-Западной России». Опис Овруцького замку в «Архиве Юго-Западной России» не опубліковано. У 1643 р. на вимогу Станіслава Критана з книг головної канцелярії Великого Литовського князівства було зроблено копію опису і представлено 1 вересня 1643 р. Самуелем Прушинським для запису в гродські книги Овруцького замку під назвою «Ревізія міста Овруча»²⁸.

До Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» увійшло понад 10 000 різних за структурою слів із описів згадуваних замків. Наприклад, із опису Овруцького замку виписано 123 цитати, 1541 картку, 1458 слів; Вінницького: 43 цитати, 1229 карток, 973 слова; Брацлавського: 15 цитат, 546 карток, 480 слів; Чорнобильського: 16 цитат, 460 карток, 389 слів; Житомирського: 35 цитат, 849 карток, 659 слів; Володимирського: 48 цитат, 1352 картки, 783 слова; Луцького: 112 цитат, 3218 карток, 1322 слова; Остерського: 21 цитата, 524 картки, 498 слів; Київського: 67 цитат, 1674 картки, 1289 слів; Черкаського: 78 цитат, 2125 карток, 792 слова; Канівського: 29 цитат, 983 картки, 231 слово; Кременецького: 27 цитат, 688 карток, 435 слів; Остерського: 60 цитат, 420 слів, 750 карток²⁹.

Зібраний матеріал із опублікованих випусків «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» показує, що окремі слова, зафіксовані в досліджуваних текстах, поповнюють реєстр історичного словника. Наприклад, словник збагатили такі лексеми, виявлені тільки в описах замків XVI ст: *бланка*

²⁸ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

²⁹ Там само.

(*бланька, бланкъ*) ‘виступи на замкових мурах і вежах; бійниця в мурі’ (1552 ОБЗ 142 зв. – 143; 1552 ОКЗ 36 зв; 1552 ОЧерк.З. 5.); *єсачъчизна* ‘данина натурою, ясака’ (1552 ОЧорн.З. 51 зв.); *запольє* ‘місце за полем’ (1552 ОКЗ 38 зв.); *косило* особова вл. н. (1552 ОЛЗ 181а зв.); *доиница* ‘спеціальний посуд, у який доять молоко’ (1552 ОЛЗ 185-185 зв.); *земець* ‘дрібний землевласник’ (1552 ОЧорн.З. 57); *драбоваа* ‘дружина пішого воїна, зброєносця’ (1552 ОЛЗ 183 зв.); *житникъ* ‘приміщення, в якому зберігається зерно’ (1552 ОКан.З. 21; 1552 ОЧерк.З. 7); *лучъниковаа* ‘дружина лучника’ (1552 ОЛЗ 181а зв.); *копачевъцы* ‘мешканці с. Копачів’ (1552 ОЧорн. З. 54 зв.-55); *мерва* ‘попріла солома’ (1552 ОЛЗ 163–163 зв.); *лагунь* ‘посудина для рідини’ (1552 ОКан.З. 24 зв.); *маковица* ‘опуклий дах, що має форму півкулі; баня, маківка’ (1552 ОВол.З. 195–195 зв.); *мирицина* ‘примирення’ (1552 ОВол.З. 200); *кобылиця* ‘кобила’ (1552 ОЧерк.З. 16); *колядка* ‘данина з нагоди Різдва Христового’ (1552 ОВін. З. 133 зв.; 1552 ОЛЗ 185-185 зв.; 1552 ОЧерк. З. 8).

1.3. Дослідження лексики описів замків

Лексика описів замків ще не була предметом окремих лінгвістичних досліджень.

З’ясовано, що вивчення української літературної мови на основі описів замків 1552 р. здійснив український мовознавець Петро Дмитрович Тимошенко³⁰. Основну увагу в своїх працях дослідник звертав на фонетичні та морфологічні особливості пам’яток. П. Тимошенко зробив висновок, що *«переписував матеріали, імовірно, білорус або український поліщук. У всіх описах майже послідовно замість Ъ пишеться е і вживаються сполуки ги, ки, хи»*. Окрім того, мовознавець наголосив на тому, що в описах замків *«загалом діалектні морфологічні риси виявляються рідше, ніж фонетичні»*³¹.

Спостереження над деякими лексемами із описів замків знаходимо в різних українських студіях. Так, серед будівельної лексики (назви житлових споруд) у

³⁰ Тимошенко П. *Із спостережень над мовою описів українських замків 1552 р.* // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. Київ, 1971. с. 392-402; Тимошенко П. *Морфологічні риси мови описів українських замків 1552 року* // XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. Київ, 1969. с. 10-12.

³¹ Тимошенко П. *Морфологічні риси описів українських замків 1552 року.* с. 8.

праці Р. О. Гринька³² фіксуємо такі слова та словосполучення, як *вольный домъ* (1552 ОВол.З. 200); *изба* (1552 ОВін.З., 129 зв.); *изба чорьнаа* (1552 ООЗ-1, 44 зв.); *изба корьчомьнаа* (1552 ОКан.З. 15) тощо.

О. С. Федик, вивчаючи лексичну групу «назви осіб за професією та родом діяльності»³³, з описів замків зафіксувала слова *добродеревець* (1552 ОЧерк.З. 4 зв.); *пивоварь* (1552 ОЛЗ 183); *рыболовь* (1552 ОЛЗ 177) та ін., які пов'язані зі сферою виробництва.

Зазначмо, що в українському мовознавстві ґрунтовному вивченню іменників-назв осіб чоловічого роду присвячено монографію О. В. Кровицької «Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір»³⁴. До джерельної бази авторка залучала описи замків, а саме: Брацлавського, Вінницького, Житомирського, Канівського, Київського, Кременецького, Черкаського. У праці аналізується семантика таких слів: *коваль*, *стрѣлецъ* (1552 ОЧерк.З. 4); *воротарь*, *чоботарь* (1552 ОВін.З. 135, 140); *кликун* 'нічний сторож' (1552 ОЖЗ 118 зв.); *канивець* 'мешканець Канева' (1552 ОКан.З. 18); *копачевець* 'мешканець Копачева' (1552 ОЧорн.З. 55) та ін.

Назви одягу та назви прикрас (*сорочька* – 1552 ОЖЗ, 122; *обручь* – 1552 ОКан.З. 26; *ланцугъ* – 1552 ОКЗ 32), зафіксовані в досліджуваних джерелах, у своїх працях аналізує Г. В. Войтів³⁵.

Таку демінутивну лексику, як *бочечка* (1552 ОКан.З. 17); *ковъшикъ* (1552 ОЧорн.З. 63); *долинька* (1552 ОВол.З. 196 зв.); *возерцо* (1552 ОЛЗ 185 зв.); *фасочька* (1552 ОЖЗ 117 зв.) тощо із опису замків у своїх дослідженнях розглядають Р. І. Остап та Н. Л. Остап³⁶.

³² Гринько Р. *Будівельна лексика (назви житлових споруд)* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 13-24.

³³ Федик О. *Назви осіб за професією та родом діяльності* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 25-31.

³⁴ Кровицька О. *Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002.

³⁵ Войтів Г. *Українські назви одягу XIV-XVIII століть* // Записки товариства імені Шевченка. Т. 234 (ССXXXIV): Праці Філологічної секції / Ред. тому Купчинський О. Львів, 1997. с. 210-60; Войтів Г. В. *Назви прикрас* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 31-44.

³⁶ Остап Н., Остап Р. *Семантичні групи демінутивної лексики* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 64-73.

Зауважмо, що Надія Остах у вивчених текстах зафіксувала також слова на позначення волової упряжі, наприклад: *воль дворный* 'віл, що належав до панського двору, дворний віл' (1552 ОВол.З. 197); *воль прасоль* 'віл, яким возили сіль' (1552 ОЛЗ 184 зв.)³⁷.

Значну частину абстрактної лексики (*весть* – 1552 ОКр.З. 149; *сховане* – 1552 ОЛЗ 156; *погоня* – 1552 ОЛЗ 157, *обланкованье* 'обставлення дошками' – 1552 ОЛЗ 155 зв.; *хоженье* – 1552 ОВін.З. 127 зв. тощо), яку документують описи замків, проаналізовано у монографії Л. М. Полюги «Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст.». Дослідник зауважив, що «*описи замків – це своєрідні інвентарні записи, які реєструють на даний час наявність певних реалій. Саме тому абстрактні слова в них можуть лише вказувати на окремі процеси для підтвердження здійснення чогось: гора унижена копаньем [ОКЗ 34]; яма немала вырыта плыненьем писко [34]*»³⁸. Детально вивчаючи опис Київського замку, Л. М. Полюга зазначив: «*крім слів, що вказують на різні опредмечені процеси, зв'язані із станом спорудження замку, в описі зустрічаються і суспільно-політичні та суспільно-економічні терміни: право немєцьке [37 зв.]; служьба и повиновато(сть) [37 зв.]; платъ идеть [39]; по(д) его моцью 'владою' [67], а також назви ряду податків та повинностей, які, хоч і є узагальнюючими словами, все ж наближаються до конкретних: шинкована [37 зв.]; помирное [38]; подужное, обе(ст)ка, капъщи(з)на [39]*»³⁹.

Неодноразово описи замків XVI ст. використовували як джерельну базу для дослідження української історичної ономастики. Наприклад, у працях Р. Й. Керсти «Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування»⁴⁰, «Ономастика в Картотеці Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»⁴¹ натрапляємо на такі власні назви: *Данило помєло* (1552 ОКЗ 36 зв.);

³⁷ Остах Н. *Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV-XVIII століть* // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. с. 77.

³⁸ Полюга Л. *Українська абстрактна лексика XIV - першої половини XVII ст.* Київ: Наукова думка, 1991.

³⁹ Полюга Л. *Українська абстрактна лексика XIV - першої половини XVII ст.* ... с. 131.

⁴⁰ Керста Р. *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування.* Київ: Наукова думка, 1984.

⁴¹ Керста Р. *Ономастика в Картотеці Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 116-124.

Ми(т)ко Москалик (1552 ОЧорн.3. 65); *Опана(с) Моска(л)* (1552 ООЗ-І 3); *Данило Волошинь* (1552 ООЗ-І 48 зв.); *Мишунь Колачникъ* (1552 ОКЗ 114) та ін.

Частково на основі описів замків здійснили дослідження Г. Дидик-Меуш та О. Слободзяник у праці «Українські краєвиди XVI-XVIII століть. Слово – текст – словник.»⁴². Працю написано на основі друкованих та рукописних писемних джерел XVI-XVIII ст., в якій простежено функціонування лексем на позначення природних об'єктів ландшафту. До джерел розвідки увійшли описи Брацлавського, Вінницького, Володимирського, Житомирського, Канівського, Київського, Кременецького, Луцького, Овруцького та Остерського замків.

Описи замків увійшли також і до джерельної бази монографії Г. Дидик-Меуш «Комбінаторика української мови XVI-XVIII століть: теорія, практика, словник»⁴³. У дослідженні авторка використовує ілюстративний матеріал із описів Брацлавського, Вінницького, Володимирського, Житомирського, Канівського, Київського, Кременецького, Луцького, Овруцького та Остерського замків.

Різноманітні лексичні одиниці, зафіксовані в описах замків староукраїнського періоду, проаналізовано в дисертаційному дослідженні С. П. Гриценко «Динаміка лексики української мови XVI-XVII ст.»⁴⁴, зокрема такі: *листь безмытний* 'дозвіл на право безмитної торгівлі' (1552 ОЖЗ 123); *драбова* 'дружина пішого воїна, зброєносця' (1552 ОЛЗ 183 зв.); *гумънище* (1552 ОВол.З 201); *комора крамъная* (1552 ОЛЗ 178 зв.); *быдло рогатое малое* (1552 ОЛЗ 191 зв.); *ссадъчизна* 'данина натурою, ясака' (1552 ОЧрЗ. 57 зв.).

Ілюстративний матеріал із описів замків також використано у дисертації Л. М. Науменко «Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові»⁴⁵. Ґрунтовно вивчаючи становлення назв посуду, столового начиння та меблів як важливого складника лексики української мови, авторка свої думки підтверджувала прикладами із досліджуваних пам'яток: *а к тому еше и(з) собою*

⁴² Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. *Українські краєвиди XVI-XVIII ст. Слово – текст – словник*. Львів, 2015.

⁴³ Дидик-Меуш Г. *Комбінаторика української мови XVI-XVIII століть: теорія, практика, словник*. Львів, 2018.

⁴⁴ Гриценко С. *Динаміка лексики української мови XVI-XVII ст.* дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018.

⁴⁵ Науменко Л. *Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові*: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАНУ. Київ, 2021.

прносятъ дѣ го(р)шковъ великихъ што имъ тивонь в нихъ ести варитъ (1552 ОЛЗ 186 зв.); вси дають сторожу на го(д) з дому кажьдого по грошу по(л)скому по решету жита (1552 ОЧорн.3. 38).

Отже, з-поміж пам'яток ділового стилю, які входять до джерельної бази «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», важливе місце для вивчення української історичної лексики посідають описи замків XVI ст. Цінність цих текстів полягає насамперед у тому, що вони добре збереглися і доступні для використання ілюстративного матеріалу. Окрім цього, в описах замків задокументовано низку лексем, які вжито тільки в цих пам'ятках, інші ділові тексти досліджуваного часу їх не фіксують.

РОЗДІЛ II

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКИ В ОПИСАХ ЗАМКІВ XVI ст.

2.1. Тематична класифікація лексики описів замків

У друкованих випусках «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» ми виявили 321 лексему та більше 500 цитат із описів замків. Багатство семантичної структури, фонетичні, словотворчі та фразеологічні особливості цих слів можна частково простежити при розподілі їх на лексико-семантичні групи.

Зібрану лексику класифікуємо на дві тематичні групи: «Назви, пов'язані з природою та природними об'єктами», «Назви, пов'язані з людиною та її життєдіяльністю», які розподіляємо на різні лексико-семантичні підгрупи.

2.1.1. Назви, пов'язані з природою та природними об'єктами

Оскільки описи замків належать до пам'яток ділового стилю, що фіксують реєстр конкретних окремих реалій, які виявлено при інвентаризації, то тематична група «Назви, пов'язані з природою та природними об'єктами» є малочисельною.

2.1.1.1. Назви часових понять

До цієї лексико-семантичної групи належать 7 лексем, що становлять 2.2% від загальної суми досліджених: *весна* (1552 ОКан.3. 19 зв.); *зима* (1552 ОВол.3. 197); *годъ* 'рік' (1552 ОКЗ 36 зв.); *неделя* 'тиждень' (1552 ОВол.3. 197); *лето* 'літо' (1552 ОВін.3. 134 зв.); *осень* (1552 Очерк.3. 11); *день* (1552 ОВін.3. 134 зв.); *часъ летный* 'літній час' (1552 ОВін.3 132 зв.)⁴⁶. Зі семантикою 'доба' фіксуємо словосполучення *от години до години* (1552 ОЖЗ 119 зв.)⁴⁷.

2.1.1.2. Ботанічна лексика

У досліджуваних матеріалах зафіксовано 8 іменників (три із них мають фонетичні варіанти), пов'язаних з рослинним світом: *макъ* 'насіння маку

⁴⁶ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁴⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 6, с. 239.

городнього' (1552 ОЛЗ 177)⁴⁸; *горохъ (горохъ)* 'насіння гороху', *конопли* (1552 ОВол. 3. 195 зв.)⁴⁹; злакові рослини: *жито (жїто)* 1) 'злакова рослина' (1552 ОКЗ 43 зв.); 2) '(про зерно) жито' (1552 ОКЗ 36 зв.; 1552 ОЧерк.3. 7)⁵⁰; *збоже (збожъє)* с. 'хлібні злакові рослини' (1552 ОКЗ 44 зв.)⁵¹; *мерва* 'попріла солома' (Луцьк, 1552 ОЛЗ 163–163 зв.)⁵²; *пагода* (1552 ОКЗ 42); *гаринь игородныхъ* 'городина, овочі' (1552 ОВол.3. 199). Ця група становить 2.5% від загальної кількості досліджених найменувань.

2.1.1.3. Назви природних об'єктів

В аналізованих документах засвідчено 10 лексем (3.1%) на позначення місцевості, дві з яких вживаються тільки у формі множини. Серед них: *гай* 'гай, ліс' (1552 ОВол.3. 196 зв.)⁵³; *дубникъ* та *дубнякъ* 'дубовий ліс, гай' (1552 ОБЗ 143 зв.)⁵⁴; *мановци (мановици)* 'манівці' (1552 ОКан.3. 23)⁵⁵; *гора* 'значне підвищення над навколишньою місцевістю' (1552 ОВін. 3. 130 зв.)⁵⁶; *ланъ (лань)* 'ділянка оброблюваної землі, яка має певні межі лан' (1552 ОВол.3. 198 зв.)⁵⁷. На позначення місця за полем виокремлюємо лексему *запольє* 'місце за полем' (1552 ОКЗ 38 зв.)⁵⁸; *полє* (1552 ОКан.3. 23); *лѣка* (1552 ОЧерк.3. 15)⁵⁹.

До цієї підгрупи зараховуємо багатозначне слово *земля* та його фонетичні варіанти *земла, земъла* 1) 'верхній шар земної кори' (1552 ОВін.3. 130 зв.); 2) 'земляна поверхня, площа, по якій ходять' (1552 ООвр.3. 99 зв.); 3) 'речовина, що входить до складу земної кори, ґрунт' (1552 ОВін.3. 129 зв.); 4) 'суша; континент' (1552 ОКан.3. 23 зв.)⁶⁰. Зауважмо, що досліджувана лексема виступала основним компонентом в окремих словосполученнях. Наприклад, укладачі

⁴⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 18.

⁴⁹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 39.

⁵⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 170-171.

⁵¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 11, с. 71.

⁵² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 121.

⁵³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 6, с. 181.

⁵⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 219.

⁵⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 48.

⁵⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 19.

⁵⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 229-230.

⁵⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 10, с. 156.

⁵⁹ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.»

⁶⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 11, с. 224-227.

«Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» в описах замків виявили такі словосполучення зі словом *земля* у значенні ‘земельне угіддя’: **земля (зємьла) бортная (борьтнаа), бортная (борьтнаа, борьтънаа) зємьла** ‘ділянка з бортями, лісова пасіка’ (1552 ООвр.З. 113); **зємьла непитущаа** ‘непридатний для використання ґрунт’ (1552 ООвр.З. 111 зв.)⁶¹.

Зі семантикою ‘угіддя, де водилися бобри’; ‘ділянки відведені для полювання на бобрів’ засвідчено словосполучення **гоны бобровые, бобровые гоны** (1552 ОЛЗ 191 зв.)⁶².

2.1.1.4. Тваринний світ

Серед виявлених 24 слів (7.5%) на позначення тваринного світу виділяємо такі класи:

- **свійські тварини:** *бы(д)ло* (1552 ОБЗ 141 зв.)⁶³; *животина (жывотина)* ‘свійська тварина, животина’ (1552 ОВін.З. 132 зв.; 1552 ОЛЗ 186 зв.)⁶⁴; *котка* ‘кіт, кішка’ (1552 ОЖЗ 117 зв.)⁶⁵; *кляча (кляча)* ‘кобила’ (1552 ОЖЗ 122 зв.)⁶⁶; *кобыла (кобила)* ‘самка жеребця’ (1552 ОЛЗ 188 зв.)⁶⁷; *свини* (1552 ОВол.З. 197)⁶⁸; *воль* (1552 ОЛЗ 183 зв.)⁶⁹;
- **дикі тварини:** *лось* ‘лось’ (1552 ОВол.З. 197)⁷⁰; *медвѣдь (медведь)* ‘ведмідь’ (Володимир, 1552 ОВол.З. 197)⁷¹; *дикъ (дыкъ)* ‘табун здичавілих коней’ (1552 ОЖЗ 126 зв.; 1552 ОЧерк.З. 9)⁷²; *звѣря (звѣра)* ‘дика тварина, звірина’ (1552 ОБЗ 143 зв.)⁷³; *зубръ (зубрь)* ‘великий дикий ссавець’ (1552 ОБЗ 143)⁷⁴; *конь (кунь)* ‘здичавілий кінь’ дикий кінь (1552 ОЖЗ 124 зв.)⁷⁵; *слонъ* (1552 ОЖЗ

⁶¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 11, с. 224-227.

⁶² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 18-19.

⁶³ Картоотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁶⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 153-154.

⁶⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 56-57.

⁶⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 134-135.

⁶⁷ Там само, с. 154.

⁶⁸ Картоотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁶⁹ Картоотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁷⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 16, с. 102.

⁷¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 88.

⁷² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 18.

⁷³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 11, с. 139-140.

⁷⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 12, с. 202-203.

⁷⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 1, с. 3-4.

- 118); *лось* (1552 ОВол.3. 197); *зверь* (1552 ОВол.3. 197); *кѣница* (1552 ОВол.3. 200); *боберь* (1552 ОКан.3. 25 зв.)⁷⁶;
- **птиці:** *гуси* (*гусы*) 'гуси' (Луцьк, 1552 ОЛЗ 189 зв.)⁷⁷; *курица* (*курица*) 'курка' (1552 ОКЗ 44; 1552 ОЛЗ 169 зв.)⁷⁸;
 - **риби:** *коропь* 'короп' (1552 ОЧерк. 3. 10 зв.)⁷⁹; *лещъ* 'прісноводна риба родини корошових' (1552 ОЧерк.3. 11 зв.)⁸⁰; *рыбица* (1552 ОБЗ 141 зв.); *щетерь* (1552 ОЧерк.3. 11)⁸¹.

2.1.1.5. Назви, пов'язані з корисними копалинами та металами

Лексему *железо* (*желизо*) зафіксовано з двома значеннями: 'метал; залізо' (1552 ОКр.3. 149) та 'вироби із заліза; залізо' (1552 ОВол.3. 196 зв.; 1552 ОКЗ 36)⁸². Багатозначним є слово *каменє* (*каменьє*) 'будівельний матеріал' (1552 ОЛЗ 158); 'одне зі знарядь оборони й нападу' (1552 ОВін. 3. 131; 1552 ОЧерк. 3. 5)⁸³.

В аналізованих текстах функціонує також слово *золото*, яке позначає 'золоті нитки; золототкані тканини' (1552 ОЧерк.3. 8 зв.)⁸⁴. Див. ще такі: *соль* (1552 ОКЗ 34 зв.); *вапно* (1552 ОКр.3. 146); *свинець* (1552 ОКр.3 147 зв.); *шлово* (1552 ОВін.3); *спижса* 'бронза' (1552 ОКр.3. 146)⁸⁵. Подана підгрупа містить 8 лексем, що становлять 2.5% від загальної кількості досліджених лексем.

2.1.1.6. Назви, пов'язані з природними стихіями та погодою

До цієї підгрупи зараховано 5 слів (1.6%): *лѣдъ* та його фонетичний варіант *ледъ* 'лід' (1552 ОВол.3. 197; 1552 ОКан.3. 26 зв.)⁸⁶; *вєтръ* 'вітер' (1552 ОКан.3. 19); *шгонь* (1552 ОВін.3 131 зв.); *вода* (1552 ОЖЗ 118)⁸⁷.

⁷⁶ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁷⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 120.

⁷⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 194.

⁷⁹ Там само, с. 34.

⁸⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 16, с. 29.

⁸¹ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁸² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 140-141.

⁸³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 24-25.

⁸⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 12, с. 144-145.

⁸⁵ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁸⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 16, с. 125-126.

⁸⁷ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

2.1.1.7. Назви водних об'єктів

Подана підгрупа представлена трьома лексемами (0.9%): *озеро* (1552 ОЧорн.3. 56 зв.); *река* (1552 ООвр.3. 101 зв.); *море* (1552 ОКан.3. 29 зв.)⁸⁸.

2.1.2. Назви, пов'язані з людиною та її життєдіяльністю

Чисельною є тематична група «Назви, пов'язані з людиною та її життєдіяльністю», яка містить слова, що відображають побут, культуру та вірування українців XVI ст.

2.1.2.1. Назви житлових споруд та їх частин

У досліджуваних матеріалах засвідчено порівняно велику кількість лексем (28), які пов'язані із житлом людини. Вони становлять 8.7% від загальної кількості досліджених лексем.

У межах групи «Назви житлових споруд та їх частин» виділено декілька підгруп:

1) загальні назви споруд: *гумно* (*гумьно*) 'двір із господарськими будівлями' (1552 ОЛЗ 188; 1552 ООвр. 3. 101)⁸⁹; *дворець* 'окремий житлово-господарський комплекс' (1552 ОЛЗ 177)⁹⁰; *димь* 'житло, господарство селянина як одиниця оподаткування' (1552 ОВін.3. 138 зв.–139; 1552 ОКан.3. 22 зв.; 1552 ОЛЗ 189; 1552 ОЧерк.3. 8)⁹¹; *мешканє* 'будинок або частина якогось приміщення, призначені для проживання' (1552 ООвр.3. 98–98 зв.)⁹²; *світлиця* (1552 ОВін.3 131 зв.)⁹³.

Високу частотність в досліджуваних текстах має багатозначне слово *домь*: '(споруда для житла, господарських і адміністративних потреб і т. ін.) будинок, дім, будівля' (1552 ОКан.3. 18 зв.–19; 1552 ОЛЗ 162 зв.); '(приміщення, люди, що в ньому живуть, та їх господарство) дім' (1552 ОВін.3. 132). Окрім цього, лексема входить до структури номінативних словосполучень: **ДОМЬ ВОЛЬНЫЙ** 'житло,

⁸⁸ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

⁸⁹ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 117–118.

⁹⁰ Там само, с. 204.

⁹¹ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 20–21.

⁹² Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 142–145.

⁹³ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

звільнене від сплати податків'(1552 ОВол.3. 199 зв.); **насмъный домъ** 'житло, яке здавалося в оренду' (1552 ОВол.3. 200; 1552 ОЛЗ 179)⁹⁴.

Один раз в описі Київського замку зі семантикою 'домик' засвідчено демінутив *домоць* (1552 ОКЗ 43 зв.)⁹⁵.

Із значеннями 'хата, дім' (1552 ОЛЗ 188) та 'кімната' (1552 ОКр.3. 150) виявлено слово *изба*⁹⁶. Окрім цього, назване слово входить до складу двокомпонентних словосполучень: *изба чорнаа* 'курна хата'(1552 ОВін. 3. 130); *изба коръчомънаа* 'корчма' (1552 ОКан.3. 19).

2) назви частин споруд: *грудна* 'приміщення для челяді' (1552 ОВін. 3. 130 зв.)⁹⁷; *кганокъ* 'ганок, передсінок' (1552 ОЛЗ 158 зв.)⁹⁸; *кзмахъ* 'кімната, приміщення' (1552 ООвр. 3. 96)⁹⁹; *комнатка* (*ковнатка*) 'частина будинку, призначеної для проживання' (1552 ОКр.3. 149, 150)¹⁰⁰; *кѣхна* (1552 ОЛЗ 177)¹⁰¹;

3) назви приміщень для зберігання продуктів харчування: *житникъ* та його графічні варіанти *житъникъ*, *жытникъ* 'приміщення, в якому зберігається зерно' (1552 ОКан.3. 21; 1552 ОЧерк.3. 7, 17)¹⁰²; *ледница* (*ледъница*) '(приміщення з льодом для зберігання продуктів) льодовня' (1552 ОВін.3. 139 зв.; 1552 ОВол.3. 198)¹⁰³; *лехъ* 'льох, погреб' (1552 ОВол.3. 195 зв.)¹⁰⁴;

4) назви споруд, призначених для праці: *кузня* (*кузна*) 'кузня'(1552 ОВін. 3. 130 зв.)¹⁰⁵; *мельниця* 'млин' (Брацлав, 1552 ОБЗ 142 зв.)¹⁰⁶; *млынъ* (*млын*, *мълинъ*) 'млин'(Луцьк, 1552 ОЛЗ 189; Володимир, 1552 ОВол.3. 196)¹⁰⁷;

5) назви на позначення будівель публічного вжитку: *корчма* 'корчма' (1552 ОЧерк. 3. 9 зв.)¹⁰⁸; *лазня* (*лазна*) 'спеціальне приміщення чи будинок, у якому миються' (1552 ОКЗ 33)¹⁰⁹;

⁹⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 122-125.

⁹⁵ Там само, с. 121.

⁹⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 13, с. 33-34.

⁹⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 85.

⁹⁸ Там само, с. 126.

⁹⁹ Там само, с. 138-139.

¹⁰⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 212.

¹⁰¹ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.»

¹⁰² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 169.

¹⁰³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 16, с. 11.

¹⁰⁴ Там само, с. 26.

¹⁰⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Випуск 15, с. 174-175.

¹⁰⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 103-104.

¹⁰⁷ Там само, с. 219-220.

б) лексика на позначення елементів споруд: *бланка (бланька), бланкъ* ‘виступи на замкових мурах і вежах; бійниця в мурі’ (1552 ОБЗ 142 зв. – 143; (1552 ОКЗ 36 зв; 1552 ОЧерк.З. 5; 1552 ОВін.З. 131 зв.)¹¹⁰; *бланкованье* ‘дерев’яні або кам’яні виступи на мурах замків або веж’ (1552 ОВін. З. 129 зв.; 1552 ОКЗ 32 зв.; 1552 ОЧерк. З. 17)¹¹¹; *венець* ‘(горизонтальний ряд у будівлі) вінець’ (1552 ОЛЗ 165-165 зв.)¹¹²; *маковица* ‘опуклий дах, що має форму півкулі’ (1552 ОВол.З. 195 – 195 зв.)¹¹³. Багатозначними в цій підгрупі є лексема *вась*: 1) ‘(скріплення дерев’яних частин будівлі врубуванням) в’язь, в’язання’ (1552 ОЛЗ 158); 2) ‘(скріплювальна дерев’яна частина споруди) кріплення’ (1552 ОКр.З. 146)¹¹⁴ та *городня (городна, городья)*: 1) ‘частина замкової стіни; прогін моста’ (1552 ОВол. З. 195 зв.–196; 1552 ОКан. З. 18 зв.; 1552 ОКр. З. 146 зв.; 1552 ОЧерк. З. 4); 2) ‘огорожа, стіна’ (1552 ОКЗ 46)¹¹⁵; *бръсець сосновый* ‘сосновий брус для будування’ (Черкаси, 1552 ОЧерк.З. 14 зв.)¹¹⁶.

2.1.2.2. Назви знарядь праці

Цю групу формують 10 таких лексем (3.1%): *друкъ* ‘металевий лом’ (1552 ОКр.З. 148)¹¹⁷; *кльци (клеци)* ‘металевий інструмент у вигляді щипців’ кліщі (1552 ОЧерк.З. 6 зв.)¹¹⁸; *коса* ‘сільськогосподарське знаряддя’ (1552 ОЛЗ 190)¹¹⁹; *заступъ* ‘заступ’ (1552 ОКр.З. 148)¹²⁰; *кий (кій)* ‘кий, дрюк’ (1552 ОЧерк.З. 4)¹²¹; *мотыка* (1552 ОКр.З. 146); *лопата* (1552 ОКр.З. 148)¹²². На позначення знаряддя для зв’язування зафіксовано іменник жіночого роду *васка* ‘річ, яка служить для зв’язування чого-небудь’ (1552 ОВол. З. 194)¹²³. Цвяхи позначає збірний іменник

¹⁰⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 40.

¹⁰⁹ Там само, с. 220-221.

¹¹⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 2, с. 112.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 6, с. 139.

¹¹³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 17.

¹¹⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 6, с. 177.

¹¹⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 36-37.

¹¹⁶ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

¹¹⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 216.

¹¹⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 127.

¹¹⁹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 45-46.

¹²⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 10, с. 229.

¹²¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 91-92.

¹²² Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

¹²³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 6, с. 176.

гвозде (гвоздіє) ‘цвяхи для прибивання гонт’ (1552 ОКЗ 36)¹²⁴. До цієї тематичної групи також належить слово на позначення знаряддя для обробки дерев’яної поверхні: *гебель* ‘столярське знаряддя для вигладжування, стругання дерев’яної поверхні; рубанок’ (1552 ОВол. 3. 194-194 зв.)¹²⁵.

2.1.2.3. Назви побутових виробів та предметів

Сюди відносимо 20 найменувань, що становлять 6.2% від дослідженої лексики: *железникъ* ‘залізні вироби’ (1552 ОБЗ 145; 1552 ОЖЗ 119; 1552 ООвр.3. 9Нзв.)¹²⁶; *замокъ* ‘пристрій для замикання дверей’ (1552 ОКр.3. 149 зв.)¹²⁷; *козель* ‘дерев’яна підставка’ (1552 ООЗ-1, 45 зв.)¹²⁸; *кольце (колце)* ‘невеликий предмет у формі кола’ (1552 ОЛЗ 159 зв.)¹²⁹; *ланцухъ (ланцугъ)* ‘ряд послідовно з’єднаних металевих кілець’ ланцюг’ (1552 ОКЗ 36)¹³⁰; *мисникъ* ‘мисник, лава, столь’ (1552 ОКр.3. 147 зв.)¹³¹; *корыто* (1552 ОЖЗ 118); *неводъ* (1552 ОЧорн.3. 56 зв.); *боче(ч)ка* (1552 ОЧерк.3. 3); *рынва* (1552 ОКЗ 36 зв.); *сани* ‘сани’ (1552 ОВол.3. 199)¹³².

До цієї підгрупи зараховуємо слова на позначення колеса: *колесо* ‘деталь механізму для руху’ колесо (1552 ОЛЗ 189 зв.); ‘колеса, віз’ (1552 ОВол.3. 199)¹³³; *коло* ‘пристрій у вигляді круга на осі, що використовується для пересування; колесо’ (1552 ОЛЗ 159 зв.; 1552 ОЧерк. 3. 5 зв.). Окрім цього, лексема *коло* в досліджуваних текстах позначала ‘деталь механізму для передачі руху’ (1552 ОВол. 3. 196); див. у сполученнях: **коло мельчоє** ‘жорновий камінь у млині’ (1552 ОКр. 3 151), **коло солодовоє** ‘жорновий камінь для помолу солоду’ (1552 ОЛЗ 180)¹³⁴.

¹²⁴ Там само, с. 196.

¹²⁵ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 6, с. 202.

¹²⁶ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 9, с. 139.

¹²⁷ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 10, с. 99-100.

¹²⁸ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 14, с. 167.

¹²⁹ Там само, с. 201.

¹³⁰ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 15, с. 228-229.

¹³¹ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 17, с. 202.

¹³² *Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.»*.

¹³³ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 14, с. 176.

¹³⁴ Там само, с. 187-191.

Тут також називаємо назви тканин і матеріалів для пошиття одягу та назви домашніх речей, вироблених із тканини, ниток тощо: *сукъна лю(н)ского* (1552 ОВін.3. 132); *камка* 'шовкова тканина', *шолкъ* 'шовк', *сафъланъ* 'шкіра із козячих шкур' (1552 ОЧерк.3. 8 зв.); *коверъ* 'килим' (1552 ОЧерк.3. 8 зв.)¹³⁵.

2.1.2.4. Назви посуду

Ця лексична група є нечисельною. У документах зафіксовано 5 назв посуду (1.6%): *горщокъ (горшокъ)* 'глиняний або металевий посуд' (1552 ОЛЗ 186 зв.)¹³⁶; *збанъ (звань)* 'дзбан' (1552 ОЛЗ 185-185 зв.)¹³⁷; *лагунъ* 'посудина для рідини' (1552 ОКан.3. 24 зв.)¹³⁸; *горнець* 'горщик' (1552 ОВол.3. 195 зв.); *копысть* 'копистка' (1552 ОКр.3. 146)¹³⁹.

2.1.2.5. Назви продуктів харчування та напоїв

У досліджуваних пам'ятках серед назв напоїв задокументовані 11 (3.4%): *горѣлка (горѣлька)* (1552 ОВін. 3. 134 зв.)¹⁴⁰; *медъ (мед)* 'легкий хмільний напій, виготовлений із меду' (1552 ОКЗ 39)¹⁴¹; *пиво* (1552 ОКЗ 39)¹⁴². До назв їжі належать *живность (живъность)* 'пожива, харчі, продукти харчування' (1552 ОВін.3. 141)¹⁴³ та *грудина (грудына)* 'грудинка' (1552 ОБЗ 143 зв.)¹⁴⁴; *звірина (зверина)* 'м'ясо дикого звіра' (1552 ОБЗ 145 зв.)¹⁴⁵; *добыча* 'здобич' (1552 ОЧерк.3. 10 зв.)¹⁴⁶; *колачь* (1552 ОВін.3. 133 зв.)¹⁴⁷. Див. ще: *мѣка* (1552 ОЛЗ 189); *крѣти швъсяныє, крѣти грѣчишъныє* (1552 ОЧерк.3. 7)¹⁴⁸.

¹³⁵ *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».*

¹³⁶ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 7, с. 42.

¹³⁷ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 11, с. 61.

¹³⁸ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 16, с. 197.

¹³⁹ *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».*

¹⁴⁰ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 7, с. 43.

¹⁴¹ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 17, с. 90-93.

¹⁴² *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».*

¹⁴³ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 9, с. 150-151.

¹⁴⁴ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 7, с. 101.

¹⁴⁵ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 11, с. 136-137.

¹⁴⁶ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 8, с. 70.

¹⁴⁷ *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».*

¹⁴⁸ Там само.

2.1.2.6. Назви на позначення осіб

Чисельним є ряд назв осіб (29 лексем, що становлять 9% від загальної кількості). Насамперед у цій групі виділяємо назви тих осіб, що пов'язані з владою: *городничий* (*городничій*) 'урядова особа, що має вищу владу у городському замку, комендант фортеці городничий (1552 ОВол. 3 195)¹⁴⁹; *земець* 'дрібний землевласник' (1552 ОЧорн.3. 57)¹⁵⁰; *вра(д)никъ* 'урядник' (1552 ОЧорн.3 56 зв.)¹⁵¹; *староста* (1552 ОВін.3. 134 зв.)¹⁵². Лексему *князь* (*князь*) 'правитель князівства, краю, держави' засвідчено у словосполученні **кназь великий** 'великий князь' (1552 ОКан. 3. 29 зв.)¹⁵³.

На позначення дрібних землевласників фіксуємо найменування *господарь* (*господарь*) 'власник дому, господарства; землевласник' (1552 ОВол.3. 200 зв.)¹⁵⁴ та *люди* (*люде*), яке входить до структури кількох словосполучень: **люди землянские** 'дрібні землевласники' (1552 ОВол.3. 192); **люди куничьные** – піддані, які платили податок шкурками куниць' куничники (1552 ООвр.3. 108); **люди конные** 'кіннота' (1552 ООвр.3. 111 зв.)¹⁵⁵.

Серед досліджуваних джерел зафіксовано також назви осіб, пов'язаних із військом: *десятокъ* (*десатокъ*) 'військовий підрозділ з десяти чоловік' (1552 ОЧерк. 3. 15 зв.)¹⁵⁶; *драбъ* 'піший воїн; зброєносець' (1552 ОКан.3. 27)¹⁵⁷; *копийникъ* 'воїн, озброєний пікою, списом' (Черкаси, 1552 ОЧерк. 3. 16)¹⁵⁸; *ротмистръ* (1552 ОВін.3 131 зв.)¹⁵⁹.

Описи замків репрезентують найменування людей, що займаються господарством чи ремісничою справою: *доуница* 'дійниця' (1552 ОЛЗ

¹⁴⁹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 36.

¹⁵⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 11, с. 223.

¹⁵¹ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 150-151.

¹⁵⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 51-52.

¹⁵⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 16, с. 169-177.

¹⁵⁶ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 9.

¹⁵⁹ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

185-185 зв.)¹⁶⁰; *колачникъ* (*колачьникъ*) ‘пекар’ (1552 ОКЗ 39 зв.; 1552 ООвр.З. 108)¹⁶¹; *косарь* ‘косар’ (1552 ОЛЗ 184)¹⁶²; *рѣмесникъ* (1552 ОКЗ 39)¹⁶³.

На позначення збирачів податків зафіксовано дві лексеми: *єсачъникъ* ‘людина, яка платить або збирає ясак – данину натурою’ (1552 ОЧорн.З. 57 зв.)¹⁶⁴; *куничникъ* (*куничъникъ*) ‘збирач податків’ (1552 ООвр.З. 107 зв.)¹⁶⁵.

Серед назв осіб за родом діяльності та професією виділимо такі: *гребенникъ* (*гребенъникъ*) ‘той, хто виробляє гребені’ (1552 ОЧорн. З. 57 зв.-58)¹⁶⁶; *зетгармистръ* (*зекгармистръ*) ‘годинникар’ (1552 ОКЗ 33)¹⁶⁷; *золотарь* (*золотарь*) ‘золотар, ювелір’ (1552 ОБЗ 143)¹⁶⁸; *кузнецъ* ‘коваль’ (1552 ООвр. З. 105-105 зв.)¹⁶⁹; *лучникъ* (*лучъникъ*) ‘майстер, що виготовляє луки’ (1552 ОКЗ 39)¹⁷⁰; *мельникъ* (*мелник*) ‘мельник; мірошник’ (Луцьк, 1552 ОЛЗ 168 зв.)¹⁷¹; *млынаръ* (*млинаръ*) ‘мірошник, мельник’ (1552 ОВол.З. 196)¹⁷²; *кликунъ* ‘нічний сторож’ (1552 ООвр.З. 102)¹⁷³; *корчмитъ* (*коръчмитъ*) ‘корчмар, шинкар’ (1552 ОЛЗ 179; 552 ОВол. З. 201 зв.)¹⁷⁴; *копачь* ‘той, хто розкопує давні поховання, могили’ (1552 ОКан.З. 30)¹⁷⁵; пор. ще віддієслівний іменник *копана* ‘копання’ (1552 ОКЗ 34)¹⁷⁶; *мистръ* ‘службова особа, яка здійснює смертні вироки або тілесне покарання’ (1552 ОКЗ 38)¹⁷⁷; *сторожъ* (1552 ОКан.З. 19)¹⁷⁸; *писарь* (1552 ОЧерк.З. 3)¹⁷⁹.

¹⁶⁰ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 8, с. 91.

¹⁶¹ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 14, с. 172.

¹⁶² *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 15, с. 46.

¹⁶³ *Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.»*.

¹⁶⁴ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 9, с. 101.

¹⁶⁵ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 15, с. 181.

¹⁶⁶ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 7, с. 80.

¹⁶⁷ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 11, с. 214.

¹⁶⁸ Там само, с. 144.

¹⁶⁹ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 15, с. 174.

¹⁷⁰ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 16, с. 117.

¹⁷¹ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 17, с. 103.

¹⁷² Там само, с. 217.

¹⁷³ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 14, с. 121.

¹⁷⁴ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 15, с. 41.

¹⁷⁵ Там само, с. 8.

¹⁷⁶ Там само, с. 7.

¹⁷⁷ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 17, с. 204-205.

¹⁷⁸ *Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.»*.

¹⁷⁹ Там само.

2.1.2.7. Назви на позначення сімейних зв'язків

Ця група представлена малою кількістю слів (8 лексем, 2.5%): *зать* 'чоловік дочки' (1552 ОЧорн.З. 57зв.-58)¹⁸⁰; *кухмистровичь* 'син кухмістера' (1552 ОЧорн. З. 57 зв.-58)¹⁸¹; *драбова* ж. 'дружина пішого воїна, зброєносця' (1552 ОЛЗ 183 зв.)¹⁸²; *лучьникова* 'дружина лучника' (1552 ОЛЗ 181а зв.)¹⁸³; *мѣжъ* (1552 ОБЗ 140 зв.)¹⁸⁴; *дѣти* (1552 ОБЗ 140 зв.)¹⁸⁵; *невѣста* (1552 ОБЗ 140 зв.)¹⁸⁶; *невѣстька* (1552 ООвр.З. 106 зв.)¹⁸⁷.

2.1.2.8. Назви людей різного віку та статі

Цей пласт лексики у досліджуваних джерелах представлено 3 іменниками (0.9%): *дѣвка* (*дѣвѣка*) 'молода неодружена особа жіночої статі' (1552 ОКр.З. 153 зв.-154; 1552 ООвр.З. 103; 1552 ОЧеркЗ. 11)¹⁸⁸; *дѣти* (*дѣти*) мн. 'малолітні, не дорослі діти' (1552 ОКр.З. 150 зв.)¹⁸⁹; *жонка* 'особа жіночої статі' (1552 ОЛЗ 177)¹⁹⁰.

2.1.2.9. Назви національностей

Спорадично у вивчених матеріалах зафіксовано 4 назви національностей (1.3%): *жидова* 'жидова, євреї' (1552 ОЛЗ 170 зв.)¹⁹¹; *жидъ* (*жыдъ*) 'єврей, жид' (1552 ОЛЗ 180)¹⁹²; *караимъ* 'караїм' (1552 ОЛЗ 183)¹⁹³; *татари* (1552 ОКЗ 46)¹⁹⁴.

2.1.2.10. Назви на позначення зброї

Аналізовані пам'ятки засвідчують значну кількість лексем, що позначають різні види зброї, а саме:

¹⁸⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 12, с. 244.

¹⁸¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 204.

¹⁸² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 196.

¹⁸³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 16, с. 118.

¹⁸⁴ Картоотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

¹⁸⁵ Там само.

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 248-249.

¹⁸⁹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 21-22.

¹⁹⁰ Там само, с. 178.

¹⁹¹ Там само, с. 160.

¹⁹² Там само, с. 162.

¹⁹³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 49.

¹⁹⁴ Картоотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

1) козацька зброя: *гаковниця (гаковниця)* ‘(вид зброї) гаківниця’ (1552 ОКан. 3. 20 зв.)¹⁹⁵;

2) вогнепальна зброя: *дѣло (дило)* ‘вогнепальна зброя великого калібру; гармата’ (1552 ОБЗ 143; 1552 ОКр.3. 148)¹⁹⁶; *кий (кій)* ‘вид вогнепальної ручної зброї; кий’ (1552 ОЛЗ 160; 1552 ОВол. 3. 194 зв.; 1552 ОЛЗ 160)¹⁹⁷;

3) гарматна зброя: *дѣльце (дельце)* ‘дрібнокаліберна гармата’ (1552 ОВол.3. 193 зв.; 1552 ОКан.3. 20)¹⁹⁸; *колода* ‘станок для ствола гармати; лафет (1552 ОЛЗ 157 зв.)¹⁹⁹; *можьдєрь* ‘короткоствольна гармата’ (1552 ОКЗ 32)²⁰⁰;

4) гостра зброя: *гротокъ (кгротокъ)* ‘невеликий спис’ (1552 ОЧерк. 3. 7 зв.)²⁰¹; *кордъ (кордь)* ‘палаш, меч’ (1552 ОЧерк.3. 16)²⁰².

На позначення кулі для стрільби вживаються *кулька (кулка)* ‘мала куля для стрільби з вогнепальної зброї (1552 ОВол. 3. 194 зв.)²⁰³ та *куля (кула)* ‘снаряд для стрільби’ (1552 ОВол. 3. 195; 1552 ОКан. 3. 20; 1552 ОЧерк. 3. 5 зв.)²⁰⁴.

Див. ще інші: *стрельба* (Житомир, 1552 ОЖЗ 117); *порохъ* (1552 ОЧерк.3. 3)²⁰⁵.

До цієї лексичної групи належать 12 найменувань, вони становлять 3.7% від загальної кількості досліджених.

2.1.2.11. Назви, пов’язані із землеробством та господарюванням

До цього ряду відносимо два віддієслівних іменники *ламанє (ламаньє)* ‘подрібнення ламання, лупання’ (Кременець, 1552 ОКр. 3. 147)²⁰⁶; *мешанє (мешаньє)* ‘ретельне розминання чогось сипкого з водою чи іншою рідиною до утворення однорідної в’язкої маси’ (1552 ОКр.3. 146)²⁰⁷. Див. ще інші: *млыво*

¹⁹⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 6, с. 183.

¹⁹⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с.16.

¹⁹⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 91-92.

¹⁹⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 18.

¹⁹⁹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 192-193.

²⁰⁰ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

²⁰¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 143.

²⁰² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 14.

²⁰³ Там само, с. 177.

²⁰⁴ Там само, с. 178.

²⁰⁵ Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

²⁰⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 225.

²⁰⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 142.

(мливо) 'перемелювання зерна на борошно; помел' мливо (1552 ОЖЗ 125; 1552 ОВін.З. 134)²⁰⁸; *пасека* (1552 ОБЗ 143 зв.)²⁰⁹; *перекопець* 'викопаний рів' (1552 ОЧерк.З. 8 зв.)²¹⁰. Всього група налічує 5 лексем і становить 1.6% від загальної кількості.

2.1.2.12. Назви, пов'язані з побутовими матеріалами

У цій групі виділено слова, пов'язані з деревиною (11 лексем, 3.4%): *головна* 'недогоріле поліно' *головня* (1552 ОЛЗ 160)²¹¹; *дерево* 'будівельний дерев'яний матеріал' (1552 ОВол. З. 196)²¹²; *драница* 'дранка' (1552 ОКЗ 31 зв.)²¹³; *зрубь* 'зведення стін із колод або брусів' (1552 ОЧерк.З. 17)²¹⁴; *кобылиця* 'різновид дерев'яного кріплення' (1552 ОЧерк.З. 16)²¹⁵; *колоде* 'колоддя' (1552 ОЖЗ 116)²¹⁶; *колодина* 'стовбур зрубаного дерева' (1552 ОКЗ 34 зв.)²¹⁷; *колодка* (*колодька*) 'стовбур зрубаного дерева' (1552 ОЧерк.З. 5)²¹⁸; *лыко* 'смужка лика' (1552 ОКЗ 45)²¹⁹; *лучина* 'поліна, дрова' (1552 ОВол.З. 199)²²⁰; *цєгла* (1552 ОКЗ 33)²²¹.

2.1.2.13. Назви на позначення володіння та майна

Чисельною в описах замків є лексика, що стосується данини, податків та приватної власності. На позначення прибутку фіксуємо іменники *доходь* (*дохудь*) 'прибуток, дохід' (1552 ОБЗ 144 зв.; 1552 ОВін.З. 133 зв.)²²² та *зыскь* 'прибуток зиск' (1552 ОКр.З. 151 зв.)²²³.

До реєстру «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» увійшли лексеми, що вживаються для опису приватної власності: *дворь* (*дворь*)

²⁰⁸ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 216-217.

²⁰⁹ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»

²¹⁰ Там само.

²¹¹ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 3.

²¹² Там само, с. 223.

²¹³ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 197-198.

²¹⁴ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 12, с. 189.

²¹⁵ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 154.

²¹⁶ Там само, с. 193.

²¹⁷ Там само, с. 193.

²¹⁸ Там само, с. 193.

²¹⁹ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 16, с. 120.

²²⁰ Там само, с. 116.

²²¹ Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»

²²² Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 189-190.

²²³ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Вип. 12, с. 234-235.

‘комплексне велике господарство як одиниця оподаткування; двір, маєток’ (1552 ОЛЗ 190 зв.)²²⁴; *маєтність (имаєтність)* 1) ‘рухома й нерухома власність; маєтність, майно’ (1552 ОКЗ 46 зв.); 2) ‘речі, які комусь належать на правах власності; майно, власність’ (1552 ОЛЗ 188)²²⁵; див. ще такі: *ключь* ‘адміністративно-територіальна одиниця; ключ’ (1552 ОЛЗ 180)²²⁶.

Лексика, що стосується володіння, одержаного за працю, представлена двома лексемами: *выслуга (вислуга)* ‘володіння, одержане за службу’ (1552 ОЖЗ 127 зв.)²²⁷ та *датокъ* ‘(за працю) винагорода’ (1552 ОЧерк. З. 17; 1552 ООвр. З. 99 зв.; 1552 ОЧерк. З. 8 зв.)²²⁸.

Для позначення володіння також зафіксовано лексему *держана (держене)* ‘влада, панування, правління’ (1552 ОБЗ 142; 1552 ОВін. З. 129 зв.; 1552 ОЧерк. З. 4)²²⁹. До цієї групи зараховуємо лексичне словосполучення, що позначає Велике князівство Литовське – **великоє князство** (1552 ОВін.З. 133 зв.)²³⁰.

До назв, пов’язаних із майном, слід додати лексему, що позначає його конфіскацію: *грабѣжъ (грабеж)* ‘конфіскація майна’ (1552 ОВін. З. 130 зв.; 1552 ОЛЗ 189 зв.)²³¹.

Багатозначною в цій групі є лексема *достатокъ* ‘(велика кількість, наявність чого-небудь з прислівниковим значенням «досить») достаток’ (1552 ОЖЗ 117 зв.-П8); ‘(значна кількість чогось) достаток, запас’ (1552 ОЖЗ 120 зв.)²³².

Подана група налічує 10 лексем, що становлять 3.1% від загальної кількості.

2.1.2.14. Назви, пов’язані з податками, зборами, грішми

Із податковою системою пов’язані 13 найменувань (4%), до них належить слово *зѣбуръ (сборъ)* ‘вид податку; збір’ (1552 ОЛЗ 178 зв.)²³³. Податок за

²²⁴ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 209-210.

²²⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 8-11.

²²⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 131.

²²⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 6, с. 44-45.

²²⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 190.

²²⁹ Там само, с. 239-240.

²³⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 149-150.

²³¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 7, с. 68-69.

²³² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 165-166.

²³³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 11, с. 75-76.

переймання чужої худоби позначає слово *згонцизна* (1552 ОВін.3. 133 зв.-134)²³⁴. У досліджуваних документах також функціонує лексема *кликовщина* 'податок, данина на кликуна, нічного сторожа' (1552 ОЧерк.3. 9)²³⁵.

Серед лексики на позначення данини виділяємо *дань* (*дань*) 'данина, дань' (1552 ОЖЗ 129; 1552 ОЛЗ 192); пор. словосполучення: *дань урочистая* 'данина, приурочена до якогось свята' (1552 ОВін.3. 141)²³⁶; *есачьчизна* 'данина натурою' (1552 ОЧорн.3. 51 зв.)²³⁷; *данина* 'дарування, надання' (1552 ОЧорн. 3. 57)²³⁸.

Іменник чоловічого роду *десятокъ* (*десятокъ*) в описах замків XVI ст. позначав 'одиницю групування, обліку залежних, оподатковуваних осіб' (1552 ОЧерк. 3. 9)²³⁹. Із семантикою 'плата за судочинство' у декількох досліджуваних пам'ятках виявлено лексему *децкованє* (*децкованьє*) (1552 ОБЗ 144; 1552 ОЛЗ 179; 1552 ООвр.3. 103)²⁴⁰.

До цієї групи також відносимо синоніми на позначення данини з нагоди Різдва Христового: *коляда* (*колада*) (1552 ОЛЗ 184 зв.)²⁴¹ та *колядка* (*колядька*) (1552 ОВін. 3. 133 зв.; 1552 ОЛЗ 185-185 зв.; 1552 ОЧерк. 3. 8)²⁴².

Поняття '(монета різного карбування і різної вартості) гріш' передано формами *грошь* та *грошь* (1552 ОЧорн. 3. 56). Зазначмо, що в описах замків зі стрижневою лексемою *грошь* спостережено словосполучення **грошь польский** (**польський**) '(назва срібної монети чеського карбування) польський гріш' (1552 ОЧорн. 3. 56; 1552 ОВін. 3. 132)²⁴³. Див. ще: *пенязи* (1552 ОКЗ 39)²⁴⁴.

²³⁴ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 11, с. 165.

²³⁵ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 14, с. 120-121.

²³⁶ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 7, с. 172-173.

²³⁷ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 9, с. 101.

²³⁸ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 7, с. 171-172.

²³⁹ Там само, с. 254-255.

²⁴⁰ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 8, с. 5.

²⁴¹ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 14, с. 205.

²⁴² Там само, с. 205.

²⁴³ *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*, Вип. 7, с. 98-99.

²⁴⁴ *Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.»*.

2.1.2.15. Назви прикрас

Ця підгрупа представлена двома найменуваннями (0.6%): *шбрѣчь* ‘металева прикраса’; *перстєнь* (1552 ОКан.З. 30)²⁴⁵.

2.1.2.16. Лексеми на позначення одиниць виміру, мір

Для означення міри довжини в пам’ятках зафіксовано дві лексеми: *должина* (*должиня*) ‘протяжність у просторі) довжина’ (1552 ОЛЗ 170; 1552 ООвр.З. 100)²⁴⁶; *долонь* (*долонь*) ‘(міра довжини) долоня’ (1552 ОЖЗ 117 зв.; 1552 ОЧерк.З. 6 зв.)²⁴⁷.

Серед слів, що позначали міру ваги, зафіксовано *гривенка* (*гривенька*) ‘одиниця ваги, яка відповідала прибл. 1 фунтові (1552 ОЧерк. З. 8 зв.)²⁴⁸; *литра* (*лѣтра*) ‘міра ваги, що дорівнювала 409, 5 г; фунт’ (1552 ОЧерк.З. 8 зв.)²⁴⁹.

До цієї підгрупи належить лексема на позначення висоти – *вышина* (*вышына*) ‘(відстань від основи предмета до найдальшої його точки вгорі по вертикалі) висота, вишина’ (1552 ОЛЗ 158)²⁵⁰.

На позначення глибини зафіксоване слово *глубина* ‘відстань зверху вниз від поверхні, краю чого-небудь’ (1552 ОКЗ 33 зв.)²⁵¹. Одиницю вимірювання солі позначає лексема *головажня* (*головажъня*) (1552 ОКЗ 37 зв.)²⁵².

В опрацьованих матеріалах виявляємо також слова *горнець* (*гарнець*) ‘міра місткості горнець (1552 ОВол. З. 195 зв.)²⁵³ та *копа* ‘60 снопів хліба’ (1552 ОКЗ 43 зв.)²⁵⁴.

Всього до поданої лексико-семантичної групи належать 9 лексем, які становлять 2.8% від кількості всіх досліджених.

²⁴⁵ *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».*

²⁴⁶ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 8, с. 108-109.

²⁴⁷ Там само, с. 111.

²⁴⁸ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 7, с. 84.

²⁴⁹ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 16, с. 61.

²⁵⁰ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 6, с. 114.

²⁵¹ Там само, с. 220.

²⁵² Там само, с. 253.

²⁵³ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 7, с. 33-34.

²⁵⁴ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.,* Вип. 15, с. 6.

2.1.2.17. Назви на позначення частин чого-небудь та множин об'єктів

У досліджуваних пам'ятках зафіксовано 6 найменувань (1.8%): *голова* 'головне ядро, основа, суть чого-небудь'; див. словосполучення: *доль (дуль)* 'нижня частина чого-небудь' (1552 ОКр.З. 150)²⁵⁵; *дѣра (дира)* 'щілина у чому-небудь' (1552 ОЖЗ 118 зв.)²⁵⁶; *исподъ* 'нижня частина чого-небудь' (1552 ОЛЗ 163)²⁵⁷. До поданого пласту лексики також можна віднести назву частини людського тіла – *кулакъ* 'кисть руки із зігнутим до долоні пальцями' (1552 ОКЗ 35 зв.; Володимир, 1552 ОВолл. З. 194 зв.)²⁵⁸.

Щодо множин об'єктів, до них можемо віднести лексеми *множество* (*множство*) 'велика кількість кого- чого-небудь': *множество* (*множство, множъство*) велике; див. сполучення: **великоє множество (множство)** (кого, чого) (*дуже багато*) сила-силенна (1552 ОБЗ 141 зв.)²⁵⁹.

2.1.2.18. Релігійні назви

У цій групі виділяємо кілька лексико-семантичних підгруп:

1) назви осіб (священнослужителі, духовенство, миряни): *бискупъ (біскупъ, бѣскупъ)* 'єпископ' (1552 ОЛЗ 158)²⁶⁰ та *князь (князь, кназь, кнезь)* 'титул католицьких єпископів' *князь* (1552 ОЛЗ 182 зв.)²⁶¹; *игъме(н)* (1552 ООвр.З. 107 зв.–108); *попъ* (Вінниця, 1552 ОВін.З. 138 зв.); *владыка* (1552 ОВол.З. 200); *митрополитъ* (1552 ОКЗ 42 зв.); *паства* (1552 ОЛЗ 183 зв.)²⁶².

2) назви сакральних споруд: *костель* '(сакральна будівля) церква, храм, дім Божий' (1552 ОЖЗ 129); *це(р)ковъ* (Вінниця, 1552 ОВін.З. 138 зв.); *це(р)ковька* (1552 ОКр.З. 149); *манастырь* (1552 ОКЗ 45)²⁶³;

3) назви обрядових предметів: *ибразъ*, *єва(н)геліє*, *минеа* 'богослужбова книга' (1552 ОКр.З. 149); *свеча* (1552 ООЗ–1, 53 зв.)²⁶⁴;

²⁵⁵ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 8, с. 112-113.

²⁵⁶ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 19-20.

²⁵⁷ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 13, с. 183.

²⁵⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 15, с. 176.

²⁵⁹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 17, с. 240-241.

²⁶⁰ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 2, с. 86.

²⁶¹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 14, с. 150-152.

²⁶² Картотека «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.».

²⁶³ Там само.

4) назви, пов'язані із спеціальними днями, святами: *день (день)* 'календарна дата, присвячена вшануванню якогось святого чи якій-небудь події день, свято (1552 ОЛЗ 185 зв.)²⁶⁵; *божъе нароженъе* 'Різдво' (1552 ОКЗ 39); *постъ великий* (1552 ОВол.З. 197); *велиций день* (Великдень) (1552 ОЛЗ 187 зв.)²⁶⁶; *запустъ* (*запусты*) 'останні дні перед великим постом' (1552 ОЛЗ 185 зв.). Із лексемою *запусты* зафіксовано сталі вирази: **запусты Филиповы, Филиповы запусты** 'останні дні перед різдвяним постом, Пилипівкою' (1552 ОВол.З. 197)²⁶⁷.

Ця підгрупа налічує 20 лексем і становить 6.2% від загальної кількості досліджених.

2.1.2.19. *Писемність та мистецтво*

У досліджуваних джерелах фіксуємо 2 найменування (0.6%), пов'язаних з писемністю та мистецтвом: *латина (латына)* 'латинська абетка, латинське письмо', (1552 ОВін. З. 130 зв.)²⁶⁸; *малеванс (малеванъс)* 'сюжетне або орнаментальне зображення на побутових предметах, розпис; малювання' (1552 ОВол.З. 195 зв.)²⁶⁹.

2.1.2.20. *Назви державно-адміністративних документів*

Назви державно-адміністративних документів виявлено тільки в описах двох замків – Черкаському та Житомирському (2 лексеми, 0.6%), наприклад: *листъ (лист)* 'письмовий документ офіційного або юридичного характеру' (1552 ОЧерк.З. 7); див. словосполучення: **листъ безмытный (безъмытный)** 'дозвіл на право безмитної торгівлі' (1552 ОЖЗ 123; 1552 ОЧерк.З. 8 зв.)²⁷⁰; *метрика (матрика)* 'метрична книга, метрика' (1552 ОЧерк.З. 3)²⁷¹.

²⁶⁴ *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»*.

²⁶⁵ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Вип. 7, с. 229-233.

²⁶⁶ *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»*.

²⁶⁷ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Вип. 10, с. 171-172.

²⁶⁸ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Вип. 15, с. 241-242.

²⁶⁹ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Вип. 17, с. 19.

²⁷⁰ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Вип. 16, с. 48-57.

²⁷¹ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Вип. 17, с. 135-136.

2.1.2.21. Назви на позначення сховку

Ця підгрупа представлена двома лексемами (0.6%): *захованє (заховангьє)* 'схов, схованка' (1552 ОВін.3. 130 зв.)²⁷² та *забой* 'укриття, окоп' (1552 ОБЗ 143)²⁷³.

2.2. Власні назви в описах замків

Реєстр «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» також поповнено власними назвами відапелятивного походження. У досліджуваних пам'ятках ми виявили 44 двочленні власні назви (13.7%), які класифікуємо на такі лексико-семантичні групи:

1) назви осіб за професією та різними видами ремісничих промислів: *ивань мє(л)ник* (1552 ОКан.3. 26); *сидо(р) кѣиънеръ* (1552 ОКан.3. 30 зв.–31); *тишко кѣ(з)нець* (1552 ОКан.3. 26); *ивань коваль* (1552 ОЧорн. 3. 57 зв.); *Паве(л) котельникъ* (1552 ОЧерк. 3. 14); *а(н)дрє(и)ко кравецъ* (1552 ОЛЗ 181 а зв.); *Олекъсе(и) кравецъ* (1552 ОКЗ 40 зв.); *стєпанъ чобота(р)* (1552 ООвр.3. 106 зв.); *ихъримецъ лѣчъникъ* (1552 ОКЗ 40 зв.); *инопроє(и) кѣхми(ст)рѣ* (1552 ОЧорн. 3. 57 зв.); *Фє(д)ко колєсникъ* (1552 ООвр.3. 108); *имельа(н) воротникъ* (1552 ОВін.3. 137); *Матфє(и) седельникъ* (1552 ОЛЗ 182 зв.); *стасъ золота(р)* (1552 ОЛЗ 182 зв.); *василь сєдє(ль)никъ* (1552 ООвр.3. 106 зв.); *яко(в) пѣиъка(р)* (1552 ООвр.3. 99 зв.); *хома ивъчаръ* (Вінниця, 1552 ОВін.3 138 зв.);

2) назви осіб за територіальною та національною ознаками: *василь литвинъ* (1552 ООвр.3. 107 зв.); *ми(т)ко москаликъ* (1552 ОЧорн. 3. 57 зв.); *ла(х) станиславъ* (1552 ОВін.3. 137);

3) назви, пов'язані з людиною та її побутом: *ми(н)ко шило* (1552 ОЧорн. 3. 57 зв.); *Коробъка Онопрє(и)* (1552 ОЧорн. 3. 58); *сємє(н) коры(т)ко* (1552 ОКЗ 40а); *ма(р)ти(н) Коры(т)ко* (1552 ООвр. 3. 107); *гри(н) метла* (1552 ООвр.3. 106 зв.); *сємєнь колоша* (1552 ООвр.3. 108); *богданъ копоть* (1552 ООЗ-1, 49 зв.); *фєдо(р) жмака* (Овруч, 1552 ООвр.3. 106); *дмитрѣ сага(и)дачъни(к)* (1552 ОЛЗ 182 зв.);

²⁷² Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 11, с. 22-24.

²⁷³ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., Вип. 9, с. 203.

4) назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями: *пилинь вищи(и)* (1552 ОКан.З. 30 зв.–31); *ш(н)дрєєць бє(з)мѣка* (1552 ОВін.З. 137); *Данило карътавы(и)* (1552 ОКЗ 40 зв.); *Петръ Толъсты(и)* (1552 ОЖЗ 126–127); *Борисъ лихи(и)* (1552 ОВін.З. 137 зв.); *Коротки(и) Павъловичъ* (1552 ОЖЗ 126–127); *гринь рѣды(и)* (1552 ОКЗ 38 зв.); *гарасимъ вєлики(и)* (Вінниця, 1552 ОВін.З. 138 зв.); *василь кривы(и)* (1552 ОКЗ 35 зв.);

5) назви, пов'язані з реаліями навколишнього середовища: *истанъ тростани(к)* (Чорнобиль, 1552 Очорн.З. 65 зв.); *Игнатъ капѣста* (1552 ОЖЗ 126–127); *Фє(д)к цыбѣли(н)* (1552 ОЛЗ 182 зв.); *дмитрє(ц) моро(з)* (1552 ОКан.З. 26); *хо(д)ко жало* (1552 ОЧерк.З. 13); *долъматъ громъ* (1552 ООвр.З. 106 зв.).

2.3. Лексика описів замків з погляду походження

Зібрані матеріали засвідчують, що досліджувані ділові тексти XVI ст. документують неоднорідну з етимологічного погляду лексику, що пояснюється наявністю різних шляхів її проникнення до староукраїнської мови. Запозичення «проникали в українську мову як безпосередньо (зокрема германізми), так і за посередництвом інших мов, переважно ставропольської чи старочеської, що було зумовлено екстралінгвальними факторами розвитку староукраїнської мови».²⁷⁴

Основну і найбільшу групу вивченої лексики, етимологію якої вдалося встановити (230), 63% становлять слова спільнослов'янського походження: *бобєрь* (нсл. *bъbъrь), *бочє(ч)ка* (нсл. *bъčьka), *ветрь* (нсл. *vѣtrь), *воль* (нсл. *volь), *выездъ* (нсл. *(j)ězda), *вызволенє* (нсл. *voija), *выслуга* (нсл. *sluga, služiti), *вышина* (нсл. *vys-окъ), *вѣзка* (нсл. *vѣzati), *гай* (нсл. *gajь), *гвоздє* (нсл. *gvozďь), *глубина* (нсл. *glubь), *година* (нсл. *godь), *годъ* (нсл. *godь), *голова* (нсл. *golva), *гонецъ* (нсл. *gъnati), *гонь* (нсл. *gъnati), *гора* (нсл. *gora), *горнецъ* (нсл. *gъrпъ), *городничий* (нсл. *gorďь), *горохъ* (нсл. *gorxь), *горщокъ* (нсл. *gъrпъ), *господаръ* (нсл. *gospodь), *грабѣжъ* (нсл. *grabiti), *гребенникъ* (нсл. *greby), *грудина* (нсл. *grudь), *гуси* (нсл. *gъsb), *данина* (нсл. *dati, davati), *дань* (нсл. *dati, davati), *дворъ* (нсл. *dvorь), *дерево* (нсл. *dervo), *держана* (нсл. *dъrъzati), *десятокъ*

²⁷⁴ Гриценко С. Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст. Київ: КММ, 2017. с. 253.

(нсл. *desęť), *дети* (нсл. *dęti), *дикъ* (нсл. *dikъ), *доиница* (нсл. *dojiti), *долонь* (нсл. *dolnъ), *долъ* (нсл. *dolъ), *достатокъ* (нсл. *dostatъk-ъ), *доходъ* (нсл. *xoditi), *дубникъ* (нсл. *dubъ), *дѣвка* (нсл. *dęva), *дѣти* (нсл. *dęti), *жало* (нсл. *žędlo < *geldlo), *железникъ* (нсл. *želęzo), *железо* (нсл. *želęzo), *живность* (нсл. *žiti), *жито* (нсл. *žito), *жонка* (нсл. *žena), *забой* (нсл. *biti), *замокъ* (нсл. *zamykati), *запустъ* (нсл. *pustiti), *заступъ* (нсл. *stępati), *заходъ* (нсл. *xoditi), *збоже* (нсл. *sъbožъje), *звѣрина* (нсл. *zvęr), *земець* (нсл. *zemja), *земля* (нсл. *zemja), *злодѣй* (нсл. *zъlodęjъ), *зознане* (нсл. *znati), *золотаръ* (нсл. *zolto), *золото* (нсл. *zolto), *зубаръ* (нсл. *zubъ), *зубръ* (нсл. *zubъkъ), *зыскъ* (нсл. *iskati), *исподъ* (нсл. *rodъ), *камене* (нсл. *kamy), *кий* (нсл. *kujb), *кислица* (нсл. *kusti, kysnęti), *кияне* (нсл. *kujъ), *кликунъ* (нсл. *klikati), *кляча* (нсл. *klękja), *кобыла* (нсл. *kobyła), *клѣщи* (нсл. *klęšča), *князство* (нсл. *къnędzъ), *князь* (нсл. *къnędzъ), *козель* (нсл. *koza), *колачникъ* (нсл. *kolašъ), *колесникъ* (нсл. *kolo), *колесо* (нсл. *kolo), *коло* (нсл. *kolo), *колода* (нсл. *kolda), *колоде* (нсл. *kolda), *кольце* (нсл. *kolo), *колядка* (нсл. *kolęda), *конопли* (нсл. *konopja), *конь* (нсл. *komonъ), *копа* (нсл. *kopa), *копана* (нсл. *kopati), *копачъ* (нсл. *kopati), *копысть* (нсл. *kopustъ), *копотъ* (нсл. *kopътъ), *корыто* (нсл. *koryto), *коробка* (нсл. *korbъji), *коронъ* (нсл. *korъrъ), *корчмитъ* (нсл. *къrčma), *корытко* (нсл. *koryto), *котельникъ* (нсл. *kotъль), *курица* (нсл. *kugъ), *кѣница* (нсл. *kuna), *лещъ* (нсл. *lešъ/*-ljašъ), *лето* (нсл. *lęto), *листъ* (нсл. *listъ), *лопата* (нсл. *lopata), *лосъ* (нсл. *olsъ), *лучникъ* (нсл. *lękъ), *лучъникова* (нсл. *lękъ), *лѣка* (нсл. *lęka), *лыко* (нсл. *lyko), *ляхъ* (нсл. *lęxъ), *лѣдъ* (нсл. *ledъ), *макъ* (нсл. *makъ), *масло* (нсл. *maslo), *медвѣдъ* (нсл. *medvędъ), *мельникъ* (нсл. *melti), *мерва* (нсл. *rmbuva), *метла* (нсл. *mesti), *мешане* (нсл. *męšati), *мирица* (нсл. *mirъ), *мотыка* (нсл. *motyka), *млыво* (нсл. *mъlinъ), *млынаръ* (нсл. *mъlinъ), *множество* (нсл. *mъnogъ), *невеста* (нсл. *nevęsta), *неводъ* (нсл. *nevodъ), *неделя* (нсл. *nedęlja), *паства* (нсл. *pasti), *пасека* (нсл. *porxъ < *pors-), *пенази* (нсл. *рęnędzъ), *перекопецъ* (нсл. *kopati), *пиво* (нсл. *pivo), *попъ* (нсл. *porъ), *порохъ* (нсл. *porxъ < *pors-), *рыбица* (нсл. *ryba), *сани* (нсл. *sani), *свини* (нсл. *svinъja), *слонъ* (нсл. *slonъ), *часъ* (нсл. *časъ), *шестеръ* (нсл. *esęť), *ягода* (нсл. *(j)agoda), *образъ* (нсл. *obrazъ), *обръчь* (нсл. *obręšъ),

осень (псл. *osenь),

Серед лексем, що походять від індоєвропейської мови (30), назовемо такі: *день* (іє. *dei-/di-), *животина* (іє. *g^uei-), *звѣря* (іє. *ǵhwēr-), *золотарь* (іє. *g'holt-, *g'hel), *зять* (іє. *g'ent-), *коса* (іє. *kos-/ kes-), *косарь* (іє. *kos-/ kes-), *косило* (іє. *kos-/ kes-), *ламане* (іє. *lem-/lom-), *люди* (іє. *leudho-/leudhi-), *медь* (іє. *medhu-), *весна* (іє. *ves-r-, *ves-n-), *зима* (іє. *ǵhei-m-na, *ǵhiem-na, *ǵhim-), *поле* (іє. *p(e)lā-), *зверь* (іє. *ǵhwēr-), *огонь* (іє. *ognis/ egnis «тс.»), *вода* (іє. *uēd-, *uod-, *ud-), *изєро* (іє. *eǵhero-), *река* (іє. *rei-/ri-), *морє* (іє. *móri), *сукъно* (іє. *seuk-), *горнець* (іє. *g^uhr-no-), *мѣка* (іє. *menk), *крупя* (іє. *kreu-/krou-), *староста* (іє. *stā-ro-), *писарь* (іє. *peik~-, *pik~-), *мѣжъ* (іє. *manu-s або *monu-s), *стрельба* (іє. *ster-), *перстень* (іє. *(s)per-), *свєча* (іє. *k^oẽit-, *k^ooit-).

Значно меншу частину слів складають запозичення. Наприклад, в аналізованих джерелах зафіксовано 4 церковнослов'янськи: *животина* (цсл. животина), *кордь* (цсл. крдъ; тур. kard), *кузнецъ* (цсл. коузньць), *изба* (цсл. истъба, изъба).

Нечисленну групу (6 лексем) становлять латинізм: *бискупъ* (стп., стч. biskup, свн. biscof, лат. episcopus), *колоша* (лат. calceus), *коляда* (лат. calendae), *латина* (лат. latinus), *метрика* (лат. mātrīcula), *мисникъ* (лат. mensa).

Названі вище лексико-семантичні групи представлено також запозиченнями із польської мови (23): *бискупъ* (стп., стч. biskup, свн. biscof, лат. episcopus), *бы(д)ло* (п. bydło), *гаковница* (стп. hakownica, лат. (denarius) grossus), *драбова* (п. drab), *драбъ* (стп., стч. darb), *дѣло* (стп. działo), *дѣра* (п. dziura), *запольє* (стп. zarole), *захованє* (стп. zachowanie), *збанъ* (п. dzban), *зетармистръ* (стп. zegarmistrz), *колодка* (п. kłódka), *котка* (стп. kotka), *куля* (стп. kula, нвн. kugel), *кухмистровичъ* (стп. kuchmistrzowie), *кухмистръ* (стп. kuchmistrz, свн. küchenmeister), *кѣхна* (п. kuchnia), *ланцухъ* (стп. łańcuch, łańcug, łańcuch, свн. lannzug), *маєтностъ* (п. majątek), *можьдєрь* (п. móździerz), *ротмистръ* (п. rotmistrz), *сторожъ* (п. srogi). Зауважмо, що через польське посередництво в українську мову запозичено ряд лексем з інших мов.

Спорадично досліджувані тексти документують запозиченнями з німецької мови (8): *гебель* (стп., нім. Hebel), *головажня* (свн. galvei, galbei), *друкъ* (нім. Druck), *кулька* (сн. kŭle), *ланъ* (свн. lehen), *малеванє* (нвн. malen), *рынва* (свн. rinne), *цєгла* (н. Ziegel).

Оказіонально в описах замків засвідчено й інші запозичення, а саме: з гебрайської (*караимъ* (гебр. gara'im (мн.), gara)), грецької (*литра* (гр. λίτρα), *єва(н)гєліє* (гр. εὐαγγέλιον), *игүме(н)* (гр. ἡγούμενος), *минєа* (гр. μηνᾶιον), *митрополитъ* (гр. μητροπολίτης)), литовської (*литвинъ* (лит. lietuvi)), перської (*караванъ* (перс. karwan), *сафъєнь* (перс. sextijān)), італійської (*жидова*, *жидь* (ит. giudeo)), старочеської (*грошъ* (стч. groš, стп. grosz, лат. (denarius) grossus)), турецької (*козацтво* (тур. kazak), *лучина* (тур. rıguzä)), тюркської (*єсачъникъ* (тюрк. jasak)) та старослов'янської (*владыка* (стсл. владыка)) мов.

2.4. Описи замків як джерело української історичної фразеології

Зібрані матеріали засвідчують, що описи замків XVI ст. репрезентують помітну частину різноструктурних словосполучень, які поповнюють реєстрову частину «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Ми виявили 51 словосполучення.

Серед зафіксованих у досліджуваних пам'ятках словосполучень найчисельнішу групу становлять двокомпонентні структури за моделлю «іменник + прикметник» (38). Активними стрижневими компонентами в цих випадках виступають лексеми *мито*, *дворище*, *мещани*, *люди*, *домъ*, *изба*, *земля*, *местце*: **мыто владычєє** 'митний збір на користь владики' (1552 ОВол.3. 200); **мыто водєное, водєное мыто** 'митний збір за товари, які сплавлилися ріками' (1552 ОЛЗ 180); **мыто возовоє** 'митний збір від воза з товаром' (1552 ОВол.3. 199 зв.); **мыто дереваноє** 'митний збір за деряв'яні товари' (1552 ОВол.3. 199); **мыто мостовоє** 'митний збір за перевезення товарів, стягуваний на утримання мостів' (1552 ОВол.3. 199 зв.); **мыто масноє** 'митний збір за продаж м'яса' (1552 ОВол.3. 200); **мыто подорожъноє** 'митний збір за перевезення товарів через митницю' (1552 ОВол.3. 200); **мыто помєрьноє** 'митний збір з товару, що вимірювався

мірами об'єму' (1552 ОВол.3. 199 зв.); **мыто рыбное** 'митний збір за вилов, продаж риби' (1551 ОКЗ 38–38 зв.; 1552 ОЖЗ 123); **мыто соляное (соланое)** 'митний збір за право перевезення, продажу солі' (1552 ОЧерк.3. 9; 1552 ОВол.3. 199 зв.–200); **дворище служебное** 'дворище, мешканці якого несли військову службу або виконували інші феодальні повинності' (1552 ОЛЗ 192); **дворище церковное** 'дворище, мешканці якого платили податки і виконували повинності на користь церкви' (1552 ОЛЗ 168 зв.); **отъчизное дворище** 'успадковане дворище' (1552 ОЖЗ 124–124 зв.); **таглое дворище** 'дворище, мешканці якого виконували повинності возами або тяглою худобою' (1552 ОЛЗ 192); **люди куничные** 'піддані, які платили податок шкурками куниць' куничники (1552 ООвр.3. 108); **турецкие люди** 'турки' (1552 ОБЗ 142. зв), **люди конные** 'кіннота' (1552 ООвр.3. 111 зв.); **мещане бискупие** 'категорія населення, звільнена від господарських повинностей і залежна від церковної юрисдикції' (1552 ОКЗ 37); **мещане городовые** 'люди, що жили у містах і належали до міських громад і займалися торгівлею, ремеслами й іншими заняттями' (1552 ОЧерк.3. 10 зв.); **мещане господарские** 'дрібна шляхта, яка володіла землями і зобов'язувалася відбувати військову службу' (1552 ОВол.3. 200); **мещане замьковые** 'категорія населення, яка підлягала державній (воєводській або старостинській) адміністрації' (1552 ОКЗ 36); **мещане зема(н)ские (земаные)** 'дрібна шляхта, яка володіла землями і зобов'язувалася відбувати військову службу' (1552 ОКЗ 32 зв., 38 зв.); **мещане монастырские** 'категорія населення, звільнена від господарських повинностей і залежна від монастирської юрисдикції' (1552 ОКЗ 38); **мещане таглые** 'власники дрібних земельних ділянок, які зобов'язувалися платити панові податок' (1552 ОКан.3. 18); **мещане церьковные** 'феодално залежні міщани, які підлягали церковній юрисдикції' (1552 ОКЗ 32 зв.); **домь вольный** 'житло, звільнене від сплати податків' (1552 ОВол.3. 199 зв.); **насмьный домь** 'житло, яке здавалося в оренду' (1552 ОЛЗ 179); **изба чорнаа** 'курна хата' (1552 ОВін. 3. 130); **изба корьчомънаа** 'корчма' (1552 ОКан.3. 19); **земля бортная** 'ділянка з бортями, лісова пасіка' (1552 ООвр.3. 113); **земля непитушаа** 'непридатний для використання ґрунт' (1552 ООвр.3. 111 зв.); **коло**

мельчое ‘жорновий камінь у млині’ (1552 ОКр. 3 151); **коло солодовое** ‘жорновий камінь для помолу солоду’ (1552 ОЛЗ 180); **местьца урочистые** ‘(природна межа) урочище’ (1552 ОЧерк.3. 5; 1552 ОБЗ 142 зв.); **пусто местьце** ‘вільна, незаселена територія’ (1552 ОЛЗ 165). Див. ще інші приклади: **гоны бобровые** ‘угіддя, де водилися бобри; ділянки відведені для полювання на бобрів’ (1552 ОЛЗ 191 зв.); **комора крамьяная** ‘(приміщення для зберігання або продажу мануфактури) крамниця’ (1552 ОЛЗ 178 зв.); **истебка сторожовая** ‘сторожка’ (1552 ОЖЗ 118 зв.); **запусты Филиповы** ‘останні дні перед різдвяним постом, Пилипівкою’ (1552 ОВолЗ. 197); великое князство ‘велике князівство’ (1552 ОВін.3. 133 зв.); **великий князь** ‘великий князь’ (1552 ОКан. 3. 29 зв.); **дань урочистая** ‘данина, приурочена до якогось свята’ (1552 ОВін.3. 141); **грошь полский (польський)** ‘назва срібної монети чеського карбування’ польський гріш (1552 ОЧорн. 3. 56; 1552 ОВін. 3. 132); **листъ безмытный (безьмытний)** ‘дозвіл на право безмитної торгівлі’ безмитний лист (1552 ОЖЗ 123; 1552 ОЧерк.3. 8 зв.); **мужикъ таглый** ‘селянин, який відбував повинність своєю тягловою худобою’ (1552 ОКр.3. 151).

Отже, наведені приклади засвідчують, що залежний прикметник найчастіше виступає у постпозиції, рідше – препозиції («прикметник + іменник»). Іменник, який в названих словосполученнях є головним компонентом, здебільшого стоїть у називному відмінку однини. Інколи іменники змінювалися за числом, тобто виступали у називному відмінку множини.

Поодинокими прикладами фіксуємо різноструктурні словосполучення, утворені за іншими лексико-граматичними моделями (двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні):

- «іменник + дієслово»: **коморою жити** ‘квартирувати’ (1552 ОВол.3. 198);
- «прийменник + іменник»: **в небытности** (1552 ОКЗ 46 зв.);
- «іменник + прийменник + іменник»: **перестрель з лука** (1552 ОЧерк.3. 4 зв.); **лицо отъ лица** ‘особисто’ (1552 ОВол.3. 200);
- «прийменник + іменник + дієслово»: **на местьци садитиса** ‘оселятися, осідати’ (Брацлав, 1552 ОБЗ 141);

- «прийменник + іменник + прийменник + іменник»: **от години до години** 'доба' (1552 ОЖЗ 119 зв.).

2.5. Збереження лексики з описів замків в сучасній українській мові

Аналіз лексичної системи ділових пам'яток XVI ст. показує, що історична доля виявлених слів неоднакова. Абсолютна більшість зафіксованих лексем (у нових формах) збереглася в сучасній українській літературній мові. Матеріали корпусу ГРАК (період 2000-2021 рр.)²⁷⁵ та «Словника української мови» в 11 томах²⁷⁶ підтверджують функціонування в сучасній українській літературній мові таких лексем: *бискупъ* (біскуп), *боберь* (бобер), *бочє(ч)ка* (бочка), *вєтрь* (вітер), *воль* (віл), *выєздъ* (виїзд), *вызволенє* (визволення), *выслуга* (вислуга), *вышина* (вишина, частіше – висота), *гай*, *гаковница* (гаківниця), *глубина* (глибина), *година*, *годъ* (год), *головня*, *гора*, *городничий* (прикм.), *горохъ* (горох), *горщокъ* (горшок), *горѣлка* (горілка), *господар*, *грабѣжъ* (грабіж), *грудина* (грудинка), *гуси*, *дань* (випадки вживання поодинокі, частіше – данина), *датокъ* (даток), *дворъ* (двір), *день*, *дерево*, *дєти* (діти), *дикъ* (дик), *доведываньє* (дізнавання або вивідування), *должина* (довжина), *достатокъ* (достаток), *доходъ* (дохід), *драбъ* (драб), *драница* (драниця), *дѣвка* (дівка), *дѣра* (діра), *дѣти* (діти), *єпископ*, *железо* (залізо), *животина*, *жид*, *жито*, *жонка* (жінка), *замокъ* (замок), *запустъ* (запусти), *заступъ* (набуло ширшого значення)²⁷⁷, *заходъ* (захід), *збоже* (збіжжя), *звірина*, *звѣря* (звірина), *земець*, *земля*, *злодѣй* (злодій), *зознанє* (зізнання), *золотаръ* (золотар), *золото*, *зрубъ* (зруб), *зубрь* (зубр), *зыскъ* (зиск), *зять*, *каменє* (каміння), *караванъ* (караван), *караимъ* (караїм), *клѣщи* (кліщі), *князство* (князівство), *князь*, *кобыла* (кобила), *козацтво*, *колесо*, *коло*, *колоде* (колоддя), *колодина* (колода), *кольце* (кільце), *конопли* (конопля), *конь* (кінь), *копа*, *копана* (копання), *копачъ* (копач), *копысть* (копистка), *кордъ* (корд), *коропъ* (короп), *корчмитъ* (корчмар), *корыто* (корито), *коса* (частіше вживається в значенні 'заплетене

²⁷⁵ Корпус ГРАК.

²⁷⁶ Словник української мови: в 11 томах.

²⁷⁷ Словник української мови: в 11 томах. Т. 3, с. 336.

волосся)²⁷⁸, *косарь* (косар), *кулакь* (кулак), *куля*, *курица* (курка), *кўница* (куниця), *ламанє* (ламання), *лан*, *ланцухь* (ланцюг), *лещь* (лящ), *лето* (літо), *листь*, *литра* (літр), *лопата* (лопата), *лось*, *лучина*, *лучникь* (лучник), *лўка* (луки), *лыко* (лико), *люди землянские* (зем'яни), *лўдь* (лід), *маєтність* (маєтність), *макь* (мак), *мановци* (манівці), *медвўдь* (ведмідь), *мельникь* (мельник), *мерва*, *метрика*, *мешанє* (змішування), *млыво* (мливо), *млынарь* (млинар), *мотыка* (мотика), *невеста* (невіста), *неводь* (невід), *неделя* (неділя), *пасєка* (пасіка), *паства*, *пиво*, *попь* (піп), *порохь* (порох), *сани*, *свини* (свиня), *слонь* (слон), *чась* (час), *ибразь* (образ), *ибрўчь* (обруч), *шєнь* (осінь), *шєтерь* (осетер), *ягода* (ягода).

Ряд лексем в сучасній українській мові зазнали змін в семантичній структурі, зокрема вживаються з новими значеннями: *вззка* (в'язка) 'зв'язані, скріплені мотузкою і т. ін. або нанизані на неї які-небудь однорідні предмети'²⁷⁹, *голова* 'частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок – вищий відділ центральної нервової системи'²⁸⁰, *гони* 'дія за значенням гнати і гнатися'²⁸¹, *горнець* (горнець) 'горщик'²⁸², *грошъ* у формі *грѣш* (частіше-гроші) 'металеві і паперові знаки, що є мірою вартості при купівлі і продажу'²⁸³, *десятокъ* (десяток) 'одиниця рахунку однакових або однотипних предметів, явищ і т. ін., що дорівнює десяти'²⁸⁴, *добыча* (добич) у текстах, поданих у корпусі, лексема частіше позначає 'те, що видобуто з надр землі; видобуток'²⁸⁵, *доуница* (дійниця) вживається частіше в значенні 'спеціальний посуд, у який доять молоко'²⁸⁶, *долонь* (долоня) 'внутрішній бік кисті руки'²⁸⁷, *друкъ* (друк) 'процес виготовлення друкованої продукції; друкування'²⁸⁸, *дўло* (діло) 'робота, заняття людини, пов'язані з розумовим і фізичним напруженням'²⁸⁹, *дўльце* (зменшено-пестливе до

²⁷⁸ Словник української мови: в 11 томах. Т. 4, с. 304.

²⁷⁹ Словник української мови: в 11 томах. Т. 1, с. 797.

²⁸⁰ Словник української мови: в 11 томах. Т. 2, с. 109.

²⁸¹ Там само, с. 71.

²⁸² Там само, с. 133.

²⁸³ Там само, с. 177.

²⁸⁴ Там само, с. 257.

²⁸⁵ Там само, с. 319.

²⁸⁶ Там само, с. 302.

²⁸⁷ Там само, с. 360.

²⁸⁸ Там само, с. 426.

²⁸⁹ Там само, с. 304.

діло)²⁹⁰, *живность* (живність) ‘свійські тварини, птиця’²⁹¹, *захованє* (заховання) ‘дія за значенням заховати’²⁹², *зъбурь* (збір) ‘дія за значенням збирати’²⁹³, *кий* (ГРАК фіксує низьку частоту вживання лексеми) ‘частина тонкого стовбура або грубої гілки, відрізана від дерева й очищена від пагонів’²⁹⁴, *кликунь* ‘той, хто прилюдно оголошував що-небудь’²⁹⁵, *ключь* (ключ) в значенні ‘знаряддя для замикання та відмикання замка, засува та ін’²⁹⁶, *кобылица* (кобилиця) ‘те саме, що кобила’²⁹⁷, *козель* (козел) ‘дика жуйна тварина родини порожнисторогих, що живе переважно в горах’²⁹⁸, *колода* ‘стовбур зрубаного дерева, очищений від гілля; комплект гральних карт’²⁹⁹, *коляда* ‘старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями (колядками)’³⁰⁰, *колядка* ‘старовинна обрядова різдвяна пісня’³⁰¹, *кулька* (в корпусі зафіксоване її широке вживання в значенні ‘повітряна куля’), *куничникь* (куничник) ‘багаторічна кормова трава родини злакових з повзучим кореневищем і розлогим волотевим суцвіттям’³⁰², *латина* вживається в значенні мови ‘латинь’³⁰³, *малеванє* (малювання) ‘дія за значенням малювати й малюватися’³⁰⁴, *мед* (у ГРАК лексема частіше позначає ‘густу солодку масу, яку бджоли виробляють з нектару квітів’³⁰⁵), *мешканє* (мешкання) ‘дія і стан за знач. мешкати; житлове приміщення’³⁰⁶.

Окремі слова (11) зберегли свою староукраїнську семантику в сучасних українських діалектах: *гвозде* (гвіздок)³⁰⁷, *гебель*³⁰⁸, *гребенник*³⁰⁹, *доль* (діл)³¹⁰,

²⁹⁰ Там само, с. 306.

²⁹¹ Там само, с. 526.

²⁹² *Словник української мови: в 11 томах.* Т. 3, с. 385.

²⁹³ Там само, с. 443.

²⁹⁴ *Словник української мови: в 11 томах.* Т. 4, с. 148.

²⁹⁵ Там само, с. 182.

²⁹⁶ Там само, с. 193.

²⁹⁷ Там само, с. 201.

²⁹⁸ Там само, с. 211.

²⁹⁹ Там само, с. 228.

³⁰⁰ Там само, с. 237.

³⁰¹ Там само, с. 237.

³⁰² *Словник української мови: в 11 томах.* Т. 11, с. 692.

³⁰³ Там само, с. 454.

³⁰⁴ Там само, с. 612.

³⁰⁵ *Словник української мови: в 11 томах.* Т. 4, с. 662.

³⁰⁶ Там само, с. 698.

³⁰⁷ Грінченко Б. *Словарь української мови*, с. 424.

³⁰⁸ Там само, с. 425.

³⁰⁹ Там само, с. 486.

³¹⁰ Там само, с. 578.

дубникъ (дубник)³¹¹, *жидова*³¹², *збанъ* (збан)³¹³, *исподъ* (спід)³¹⁴, *кляча*³¹⁵, *мисникъ* (мисник)³¹⁶, *рыбища* (рибець)³¹⁷.

Частина найменувань, засвідчених в описах замків XVI ст., вийшли з ужитку: *головажня*, *гривенка*, *гротокъ*, *держана*, *децкованє*, *драбова*, *єсачъникъ*, *єсачъчизна*, *железникъ*, *згонцизна*, *зетармистръ*, *кликовицина*, *колачникъ*, *кухмистровичъ*, *лучъникова*, *лагунъ*, *мистръ*, *можъдєрь* тощо.

³¹¹ Там само, с. 663.

³¹² Там само, с. 703.

³¹³ Там само, с. 891.

³¹⁴ Там само, с.2476.

³¹⁵ Там само, с. 1077.

³¹⁶ Там само, с. 1314.

³¹⁷ Там само, с. 2254

ВИСНОВКИ

З-поміж ділових пам'яток, що увійшли до джерельної бази «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», вагоме місце займають описи замків, які відбивають адміністративне, економічне, юридичне, політичне і суспільне життя українців XVI ст.

До реєстру історичного словника української мови та його унікальної Лексичної картотеки уведено значну частину різноманітної лексики із дванадцяти описів замків із різних територій України XVI ст., а саме: Брацлавського, Вінницького, Володимирського, Овруцького, Житомирського, Канівського, Київського, Кременецького, Луцького, Остерського, Черкаського, Чорнобильського.

Корпус зафіксованої лексики містить 321 лексему. Слова, виявлені в досліджуваних текстах, є різними за структурою, етимологією, частотою вживання. Усю лексику покласифіковано на дві тематичні групи, які розподіляємо на декілька лексико-семантичних підгруп, а саме:

1. Назви, пов'язані з природою та природними об'єктами:

- назви часових понять;
- ботанічна лексика;
- назви природних об'єктів;
- тваринний світ;
- назви, пов'язані з корисними копалинами;
- назви, пов'язані з природними стихіями та погодою;
- назви водних об'єктів;

2. Назви, пов'язані з людиною та її життєдіяльністю:

- назви житлових споруд та їх частин;
- назви знарядь праці;
- назви побутових виробів та предметів;
- назви посуду;
- назви продуктів харчування та напоїв;

- назви на позначення осіб;
- назви на позначення сімейних зв'язків;
- назви людей різного віку та статі;
- назви національностей;
- назви на позначення зброї;
- назви, пов'язані із землеробством та господарюванням;
- назви, пов'язані з побутовими матеріалами;
- назви на позначення володіння та майна;
- назви, пов'язані з податками, зборами, грішми;
- назви прикрас;
- лексеми на позначення одиниць виміру, мір;
- назви на позначення частин чого-небудь та множин об'єктів;
- релігійні назви;
- писемність та мистецтво;
- назви державно-адміністративних документів;
- назви на позначення сховку;
- власні назви.

Найчисельнішою є тематична група «Назви, пов'язані з людиною та її життєдіяльністю», до складу якої входить 212 найменувань (66%).

Значний відсоток (44 назви – 13,7%) становлять власні назви відапелятивного походження, які класифікуємо на 5 лексико-семантичних підгруп:

- назви осіб за професією та різними видами ремісничих промислів;
- назви осіб за територіальною і національною ознаками;
- назви, пов'язані з людиною та її побутом;
- назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями;
- назви, пов'язані з реаліями навколишнього середовища.

Частина досліджених лексем (13%) містить індоєвропейській корені (*день, жовитина, зв'яра*), а найменування спільнослов'янського походження становлять найбільшу частину дослідженої лексики – 63% (*выездъ, вызволенє, выслуга*).

На формування української лексичної системи досліджуваного періоду мали вплив й інші мови. Серед запозичень виокремлено такі:

- церковнослов'янізми (*животина, кордъ, владыка*) – 5 лексеми, 1,5 %;
- латинізми (*колоша, коляда*) – 6 лексем, 2%;
- полонізми (*драбова, дѣло*) – 23 лексеми, 10%;
- запозичення з німецької мови (*друкъ, кулька*) – 8 лексем, 3%;
- гебраїзми (*караимъ*) – 1 лексема, 0.4%;
- грецизми (*литра*) – 5 лексем, 2%;
- литуанізми (*литвинъ*) – 1 лексема, 0.4%;
- запозичення з перської (*караванъ*) – 2 лексеми, 0.8%;
- італізми (*жидова*) – 2 лексеми, 0.8%;
- запозичення зі старочеської (*грошъ*) – 1 лексема, 0.4%;
- запозичення з турецької (*лучина, козацтво*) – 2 лексеми, 0.8%;
- запозичення з тюркської (*єсачъникъ*) – 1 лексема, 0.4%;

Досліджувані ділові тексти репрезентують різнотипні за будовою словосполучення. Найбільше в описах замків задокументовано двокомпонентних словосполучень за моделлю «іменник + прикметник» – 38 (75%) (*мыто владычес; дворище служебноє; мещане бискупие*).

З-поміж інших різноструктурних словосполучень, утворених за іншими лексико-граматичними моделями (двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні) фіксуємо такі:

- «іменник + дієслово»: *коморою жити*;
- «прийменник + іменник»: *в небытности*;
- «іменник + прийменник + іменник»: *перестрель з лука; лицо отъ лица*;
- «прийменник + іменник + дієслово»: *на местъци садитиса* ‘оселятися, осідати’;
- «прийменник + іменник + прийменник + іменник»: *от години до години*.

Історична доля виявлених лексем є різною. У сучасній українській мові збереглася абсолютна більшість досліджених найменувань (*князь, єпископ, бискупъ* (біскуп), *запустъ* (запусти), *день*).

Невелика частина (11 лексем) функціонують тільки в говорах української мови (*звозде* (гвіздок), *гебель*, *дубникъ* (дубник)).

Окремі слова (22) вийшли з ужитку (*держана*, *згонцизна*, *кликовщина*).

У корпусі ГРАК було зафіксовано понад 230 досліджуваних лексем. Підгрупу назв тваринного світу представлено найбільшою частотністю вживання найменувань у текстах в період 2000-2021 років (частотність леми *конь* (кінь) – 47.79 на 1 мільйон, *котка* (кіт) – 15.17, *зверь* (звір) – 10.68).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Атаманенко В. *«Описи замків волинського Полісся другої половини XVI – першої половини XVII ст»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://heritage.oa.edu.ua/assets/files/atamanenko_opysy_zamkiv.pdf (15.02.2022).
2. Войтів Г. *Українські назви одягу XIV–XVIII століть* // Записки товариства імені Шевченка. Т. 234 (ССXXXIV): Праці Філологічної секції / Ред. тому Купчинський О. Львів, 1997. с. 210-260.
3. Войтів Г. *Назви прикрас* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 31-44.
4. Войтів Г., Кровицька О. *Критерії добору ілюстративного матеріалу в історичному словнику. Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Полюги* / Відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). с. 36.
5. Гринько Р. *Будівельна лексика (назви житлових споруд)* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 13-24.
6. Гриценко С. *Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII століття*. Київ: ВПЦ Київський університет 367, 2011.
7. Гриценко С. *Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.* дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 1150 с.
8. Грінченко Б. *Словарь української мови: Т. I–IV* // зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Київ, 1907-1909. 2971 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20\(1907-1909\).pdf](https://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20(1907-1909).pdf) (16.04.2022).

9. Грушевський М. *Південноруські господарські замки в половині XVI століття. Історико-статистичний нарис.* // Історичні та етнографічні дослідження. Т. 5. [Серія: Історичні студії та розвідки 1888-1896]. с. 159. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/Hrushevsky/person.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=&Image_file_name=DOC%2F0001006.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (20.04.2022).
10. Дидик-Меуш Г. *Комбінаторика української мови XVI-XVIII століть: теорія, практика, словник.* Львів, 2018. 688 с.
11. Дидик-Меуш Г. *Українська медицина. Історія назв.* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 399 с.
12. Дидик-Меуш Г., Слобдзяник О. *Українські краєвиди XVI-XVIII ст. Слово – текст – словник.* Львів, 2015. 384 с.
13. *Етимологічний словник української мови: В 7 т.* // Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1982 – 2012.
14. *Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка.* Харків; Київ, 1930–1932. Т. I. Вип. 1–2.
15. *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».* Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
16. Керста Р. *Ономастика в Картотеці Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с.116-124.
17. Керста Р. *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування.* Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.

18. Корпус ГРАК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#dashboard. (20.04.2022).
19. Кравченко В. «Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/11/%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%9C%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B01.pdf> (15.02.2022).
20. Кровицька О. *Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.
21. Кровицька О. *Українська лексикографія: теорія і практика*. Львів, 2005. с. 27.
22. Кровицька О., Осінчук Ю. *Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV-XVIII ст.* Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя з дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2021. Вип. 1(45). с. 269.
23. Науменко Л. *Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАНУ. Київ, 2021. 292 с.*
24. Німчук В. *Давньоруська спадщина в лексиці української мов.* Київ: Наук. думка, 1992. 412, [2] с.
25. Німчук В. Є. *Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії. // Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. пр. / Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1996. с. 27.*
26. Німчук В. *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською.* Київ: Наукова думка, 1980. с. 5.

27. Онлайн-бібліотека «Горох» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/> (15.02.2022).
28. Осінчук Ю., Осінчук О. *Українська історична лексикографія: від витоків до словників* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40535/50-Osinchuk.pdf?sequence=1> (15.02.2022).
29. Осінчук Ю. *Картотека «Історичного словника українського язика»: минуле і сучасне. Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* / Відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2011. с. 494.
30. Осінчук Ю., Осінчук О. *Українська історична лексикографія: від витоків до словників. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць* / відп. ред. О. Титова: Науково-дослідний центр «Часи козацькі», Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Історико-культурна асоціація «Україна–Туреччина». Київ, 2012. Вип. 21. Частина I. (Серія: «Бібліотечка «Часи козацькі»). с. 254.
31. Осташ Н. *Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV-XVIII століть* // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. с. 77.
32. Осташ Н., Осташ Р. *Семантичні групи демінутивної лексики* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 64-73.
33. Полюга Л. *Українська абстрактна лексика XIV - першої половини XVII ст.* Київ: Наукова думка, 1991. 239 с.
34. Полюга Л. *Українські історичні словники в контексті слов'янської лексикографії* // Проблеми слов'янознавства. Львів, 2000. Вип. 51. с. 196-197.
35. Попельницька О. *«Київський замок XIV–XVII ст. у світлі писемних та археологічних джерел»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- https://shron1.chtyvo.org.ua/Popelnytska_Olena/Kyivskyi_zamok_XIVXVII_st_u_svitli_pysemnykh_ta_arkheolohichnykh_dzherel.pdf? (15.02.2022).
36. Сіцінський Ю. «Оборонні замки західного Поділля XIV-XVII ст.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tovtry.com/ua/history/secinski/zamki/text_full.html (20.04.2022).
 37. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*: в 2-ох т. / Відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.
 38. *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.*: у 28-ми вип. / Відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1994 – . Вип. 1-17.
 39. Тимошенко П. *Із спостережень над мовою описів українських замків 1552 р.* // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. Київ, 1971. с. 392-402.
 40. Тимошенко П. *Морфологічні риси мови описів українських замків 1552 року* // XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. Київ, 1969. с. 10-12.
 41. *Українська історична та діалектна лексика*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Київ: Наукова думка, 1995. Вип. 2. 198 с.
 42. *Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць*. Львів, 2003. Вип. 4. 428 с.
 43. *Українська лексика в історичному та ареальному аспектах* /АН УРСР. Ін-т суспільних наук; Відп. ред. Р. Й. Керста. Київ: Наукова думка, 1991. 184 с.
 44. Федик О. *Назви осіб за професією та родом діяльності* // Українська історична та діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1985. с. 25-31.
 45. Франко І. «Дослідження забудови території замку князів острозьких в місті Старокостянтинів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ep3.nuwm.edu.ua/2143/1/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%86.%D0%9E.%20-%20%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83>

%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97%20%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D1%83.pdf (15.02.2022).

46. Холковська Т. «Замки та палаці Поділля у працях польських дослідників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://library.vspu.edu.ua/polki/akredit/kaf_3/holkovska4.pdf (15.02.2022).